

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ

ҲАЙДАРШО ПИРУМШО

ПОМИРУ БАДАХШОН:
НАЗАРЕ БА ҶУҒРОФИЁ ВА
ТАЪРИХИ СИЁСӢ

(аҳди қадим, асрҳои миёна ва давраи нав)

Душанбе,
«Ганҷи хирад»,
2021

ББК-63.3(2точик)+26.8+26.89(2точик)+92Я2
П-49

Мухаррири масъул:
Насрулло УБАЙДУЛЛО,
доктори илмҳои таърих, профессор

Ҳайдаршо Пирумшо. Помиру Бадахшон: назаре ба ҷуғрофиё ва таърихи сиёсӣ (аҳди қадим, асрҳои миёна ва давраи нав). – Душанбе: «Ганҷи хирад», 64 саҳ.

Рисолаи мазкур ба тавсифи мухтасари таърих, ҷуғрофиё, масоили этникӣ ва робитаҳои минтақаи таърихию фарҳангии Помиру Бадахшон дар марҳалаҳои гуногуни таърих бахшида шудааст. Дар заминаи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, пажӯҳишҳо ва адабиёти илмии мавҷуда, муаллиф исбот менамояд, ки Помиру Бадахшон ҳамеша ва аз ибтидо як ҷузъи таркибии қаламрави тоҷикнишин мебошад.

Сару садоҳои тавассути баъзе расонаҳои хабарӣ паҳншаванда доир ба ин диёри азалии тоҷикон, ки гӯё дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ дар тобеияти маъмурии давлати бегонае қарор дошта бошад, аз ҷиҳати илмӣ комилан беасосанд. Мулкҳои Помиру Бадахшон аз қадим то охири асри XIX ҳамеша мустақилияти худро ҳифз намудаанд.

© Ҳайдаршо Пирумшо. 2021

ДЕБОЧА

Таърихи сокинони бумии минтақаи Осиёи Марказӣ – тоҷикон дар давоми зиёда аз 250 соли охир пайваста дар меҳвари пажӯҳишу таҳқиқи олимон ва муҳаққиқони самтҳои гуногуни илми ватанию ҷаҳонӣ қарор дорад. Миёнаҳои асри XIX, вақте минтақа ба нуктаи бархӯрди геополитикии давлатҳои абарқудрати вақт Британияи Кабир ва Империяи Руссия табдил ёфт, баробари афзудани таваччуҳи сиёсатмадорону намояндагони ҳадамоти гуногуни иқтишофӣ (разведка) теъдоди зиёди олимони риштаҳои гуногуни илм низ ба ин минтақаи то андозае аз назари аҳли илм пинҳон монда, ворид гардиданд. Махсусан, ма notiқи кӯҳистон ва ба вижа қаламрави имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо табиати бой, захираҳои фаровони зеризаминӣ, иқтидори бузурги энергетикӣ, таъриху фарҳанги ҷолиб бештар диққати муҳаққиқонро ҷалб намуд. Олимони бори нахуст ба ин сарзамин роҳ ёфта, онро ҳамчун озмоишгоҳ (лаборатория)-и бузурги табию таърихӣ ва фарҳангии аз диди илмӣ хоса маънидод намудаанд.

Яке аз чунин минтақаҳои аз ҷиҳати табию ҷуғрофӣ ва таърихию фарҳангӣ нотақрор Помиру Бадахшон ё худуди имрӯзаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) мебошад, ки масоҳати он баробар ба 63,7 ҳазор километри мураббаъ (63 700 км²) аст. Масоҳати умумии табиӣ Помир бошад 91 945 км²-ро ташкил медиҳад. Помиру Бадахшон таърихи ниҳоят тӯлонӣ дошта, аз замонҳои қадим чун маскани қабоили ориётабор шинохта мешаванд. Доир ба таърих, ҷуғрофиё ва табиату захираҳои зеризаминии ин минтақа, махсусан аз нимаи дуими асри XIX инҷониб таҳқиқотҳои зиёди ҷолиби илмӣ рӯи кор омадааст.

Сарчашмаҳои таърихӣ, пеш аз ҳама асарҳои ҷуғрофӣ, таърихномаҳо, сайёҳатнома ва ё рӯзномаҳои сайёҳатчиёни гуногуни хоричӣ низ доир ба Помиру Бадахшон маълумоти фаровон медиҳанд. Муҳаққиқон дар заминаи сар-

чашмаҳои муътамади хаттӣ, маводҳои бостоншиносӣ ва этнологию антропологи хулосае бардоштаанд, ки мардуми паҳнои Помиру Бадахшон асосан ориёитаборанд. Ин мардум тавонистаанд нишондиҳандаҳои ирқии худро дар тамоми марҳалаҳои таърихӣ бештар ҳифз намуда то замони муосир расонанд.

Рисолаи олими шинохта ва соҳибмақтаб, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, профессор Ҳайдаршо Пирумшо «Помиру Бадахшон: назаре ба ҷуғрофиё ва таърихи сиёсӣ (аҳди қадим, асрҳои миёна ва давраи нав)» ба таҳлили мухтасари таърих, ҷуғрофиё, масоили этникӣ ва робитаи мулкҳои мустақили ин минтақа бо давлатҳои дуру наздик дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ баҳшида шудааст.

Сабаби зарурати таълифи таълифи ин рисоларо пеш оварда, дарон аст, ки вақтҳои охир тавассути расонаҳои хабарӣ, ба вижа матбуот ва шабакаҳои иҷтимоии мамӯлики хоричӣ сару садоҳои комилан беасос доир ба тобеияти маъмурии мулкҳои аҷдодии тоҷикон дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ ба давлатҳои бегонатабор баланд мегарданд. Махсусан, дар ин масъала расонаҳои хабарии интернетии Ҷумҳурии Мардумии Чин бештар фаъол буда, ҳар сари чанд вақт ҳарзаеро доир ба «асосан мулки таърихии Чин» будани қисмате аз ин минтақа паҳн менамоянд.

Рисолаи манзуршаванда аз се бахш – «Нигоҳе ба ҷуғрофиёи таърихии Помиру Бадахшон», «Помир маскангоҳи қадимаи қавмҳои ориёитабор», «Равобити мулкҳои Помир бо Чин» мураттаб ёфтааст. Муаллиф дар баҳши аввал доир ба ҷуғрофиёи Помиру Бадахшон, истифодаи истилоҳҳои Помир ва Бадахшон ва тавъам будани онҳо дар адабиёти илмӣ маълумоти мушаххас оварда, таъкид мекунад, ки тибқи таҳқиқҳои забоншиносӣ номи минтақаи баландкӯҳи бошишгоҳи азалии тоҷикон – Помир аз гузаштаи хеле дур то сабти он дар манобеи хаттӣ шакл

гирифта, голибан он ба давраи авестой мерасад. Новобаста аз ҷой доштани гуногунандешӣ доир ба маъноӣ «Помир» дар байни муҳаққиқон, муаллиф аз мавқеи онҳое, ки ибораи Помир маъноӣ кишвари ориёиён («Пом» ё «Бом»- мамлакат, ҷой сукунат ва дувум «Эр» ё «Ир»- муайянкунандаи халқҳои ориёӣ)-ро дорад, пуштибонӣ менамояд.

Муаллиф дар фарҷоми бахши мазкур, пас аз таҳлили ҳаматарафаи маълумотҳои ҷуғрофӣ ба хулосаи қатъӣ меояд, ки аввалан мардуми ин диёри афсонавии бештар бо номи рамзии «Боми Чаҳон» маълуму машҳур буда, ориёитабор яъне тоҷиканд; сониян, сокинони минтақа аз замони қадим то охири асри XIX новобаста аз шебу фарози таърих ва тохтутози ғоратгаронаи аҷнабиён, ба туфайли шучоату мардонагӣ пайваста мустақилияти сиёсӣ маъмурии худро нигоҳ доштаанд ва дар рисолати таърихӣ тамаддунофари халқи тоҷик баробар ба мардумони дигар навоҳӣ нақши сазовор гузоштаанд.

Дар бахши «Помир маскангоҳи қадимаи қавмҳои ориёитабор» бо истифода аз мадраки фаровони бостоншиносӣ, махсусан ҳафриётҳои дар қаламрави Помиру Бадахшон гузаронидаи олимони соҳа исбот карда мешавад, ки ин минтақа аз замони қадимтарин макони сукунати қавмҳои ориёӣ будааст.

Тибқи маълумоти мутахассиси шинохтаи таърихӣ асри санг В. А. Ранов дар ҳудуди Помир зиёда аз 63 макони зисти одамони асри санг то имрӯз ба қайд гирифта шудаанд. Бо маълумоти антропологӣ, пеш аз ҳама Л. В. Ошанин, Ю. Г. Ричков, В. В. Гинзбург, Т. П. Кияткина ва дигарон сокинони Помири қадим дар давраи неолит аз ҷиҳати ирқӣ комилан ба наҷоди аврупоӣ мансуб будаанд.

Барои тақвияти андешаи аз ибтидо ба наҷоди аврупоӣ мансубият доштани мардуми минтақа муаллиф ба ақидаи олими шинохта академик Б. А. Литвинский таъкиду мекунад. Б. А. Литвинский бо қатъият изҳор мекунад, ки воқеан

таърихи Помир қисми чудонашавандаи таърихи Тоҷикистон аст ва онро ба таври мухтасар чунин бояд шарҳ дод: «Ҳангоми экспедитсияҳои А. Н. Бернштам ва ман дар Помири Шарқӣ садҳо бошишгоҳҳо таҳқиқ шудаанд. Қосахонаҳои сари пайдошуда, аз рӯи ташҳиси дақиқ аврупоикиёфа буданд. Маводи дар натиҷаи ҳафриёт ба даст омада, аз дар Помири қадима фақат зиндагӣ ба сар бурдани сокинони Осиё Миёна гувоҳӣ дода, дар ин ҷо дар қадом даврае сукунат доштани қабилаҳои ҷиноиро мутлақо инкор мекунанд. Ҳамчунин таҳқиқи маданияти модии ин минтақа нишон медиҳад, ки дар он ҳатто хурдтарин нишондиҳандаҳои таъсири маданияти ҷинӣ (хитӣ) ба назар намерасад».

Дар баҳши алоҳидаи рисола равобитаи мулкҳои Помир бо Ҷин мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф дар таърихи ба сарчашмаҳои таърихӣ, таҳқиқоти олимони шинохта даъвоҳои беасосе, ки вақтҳои охир дар васоити ахбори Ҷумҳурии мардумии Ҷин, ки гӯё баъзе аз мавзӯҳои худудии ин кишвар бо тақозои замони Помир ба таври сунӣ аз қаламрави он берун мондаанд ва имрӯз фурсати муносиб барои баргардони онҳо расидааст, қомилан инкор менамояд.

Аз маълумоти сарчашмаҳои асримиёнагии муаллиф дақиқсанҷона ба риштаи таҳлил қашида, бармеояд, ки ба тохту този батақрори қабилаи бегонатабор дар замони қадим ва асрҳои миёна нигоҳ накарда, мулкҳои Помиру Бадахшон истиқлолияти худро қомилан нигоҳ медоштанд.

Омили асосии ҳифзи мустақилиятро аввалан дар ғурури озодипарастии сокинон ва сониян дар воқеияти табиӣ ҷуғрофӣ, ки барои сафарбарии қувваҳои нисбатан бузурги ҳарбӣ имкон намерасад, бояд дид. Ҳарчанд, қӯшиши афзудани нуфузи сиёсӣ ва дар ҳолати мувофиқ ба доираи қаламрави худ қашидани Помир дар сиёсати империяи Ҷин, баҳусус дар давраи охири асрҳои миёна ва замони нав (а.ХVIII-ХIX) ба таври ошкор мушоҳида мешуд, вале бо

сабабҳои муайян, махсусан рақобат бо давлатҳои абаркудрати замон Англия ва Руссия бевосита онро аз забткории рӯирост дар минтақа нигоҳ медошт. Аз ин рӯ, воридшавии Чин ба Помиру Бадахшон дар асрҳои XVIII-XIX ҳамеша туфайливу муваққатӣ сурат гирифта, ҳангоми таъқибу думболагирии дастаҳои муҳолифони сиёсии худ, Чин ба баъзе аз мавзӯҳои Помири Шарқӣ ворид гардидааст. Аз ин рӯ, даъвои худудии Чин дар Помир комилан беасос буда, ягон мавзӯ ва ё ҷузъи он дар ягон давраи таърихӣ аз ҷиҳати ҷугрофию маъмурӣ дар тобеияти ин кишвар набуд.

Дар фарҷоми рисола муаллиф доир ба сиёсати неқбинонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба ин кишвари ҳамсоjavу дӯст ва яке аз шарикони стратегӣ, равобити сиёсию иқтисодӣ ва тичоратии миёни ин ду давлат ҷой дошта, ишора карда, изҳори умедворӣ менамояд, ки «навиштаҳои рӯзноманигорон ва муаррихони таърихбеҳабар» ба сиёсати расмии давлатии Ҷумҳурии Мардумии Чин иртиботе дошта наметавонад.

Умедворем, ки рисолаи мазкур мавриди писанди хонандагон ва дӯстдорони таърихи миллату кишвар гардида, ба таҳкими ваҳдату якпорчагии ватани азиз, худшиносию хувияти милли мусоидат менамояд.

Насрулло УБАЙДУЛЛО,
профессор

НИГОҶЕ БА ҶУҒРОФИЁИ ТАЪРИХИИ ПОМИРУ БАДАХШОН

Нихоят кам будани маъхазҳои мӯътамад, гарчи барои инъикоси ҳаёти одамони давраҳои қадимтарину қадими Помиру Бадахшон, маълумоти ҷуғрофии аввалин нишондиҳандаҳои мустақилияти мулкӣ ва давлатдории минтақа мушкilotи зиёде эҷод намояд ҳам, вале бозёфтҳои бостоншиносон (археологҳо), ривояту асотирҳо, маълумоти дар навиштаҳои сайёҳону муаррихони замони атиқа боқӣ монда, барои хулосабардории умумӣ имкон медиҳад. Маҳз дар ҳамин замина доир ба таърихи қадимаи минтақа дар таърихнигории ватанӣ ва берун аз он мукамал набошад ҳам, таълифоти ҷузъии зиёде рӯи қор омадааст. Аз ин манзар фаҳмиши ибораҳои маъмули «Помир» ва «Бадахшон» дар қанор буда наметавонанд.

Дар маҷмӯъ аз мазмуни таҳқиқоте, ки ба таърихи ин минтақа иртибот дорад, бармеояд, ки ин ибораҳо, аниқтараш этимологияҳои дар тамоми дунё маълумият пайдо карда, хеле қадимӣ буда ба таври тасодуф пайдо нашудаанд. Аксаран олимони дар чунин ақидаанд, ки номоварди «Помир» дар манбаъҳои хаттӣ аз маълумоти роҳибу саёҳатчии Чин Сюан Сзян (Сюань Цзан) ибтидо гирифтааст. Ӯ ҳангоми сафари Ҳиндустон доштан дар асри VII милодӣ (солҳои 629-648) аз ин минтақаи баландкӯҳ, соли 630 гузашта, дар қайдҳои онро чун **Поми-ло** ном бурдааст.

Бояд қайд кард, ки қабл аз Сюан Сзян ҳанӯз дар асри IV Фа Сян ҳангоми сафар аз Помир гузашта бошад ҳам, вале ба ин ном ишора накардааст¹. Солҳои 516-522

---

¹Neumann C. F. Pilgerfahrten buddhistischer Pilger von China nach Indien. – Leipzig, 1834. – s. 41, 49.; Ҳамчунин ниг.: Риттер К.

дигаре аз саёҳону тарғибгарони кеши Буддой Сон Юн ба Ҳиндустон аз тариқи Осиёи Миёна сафар дошта, аз худуди Помир гузаштааст. Дар қайдҳояш ӯ доир ба Ҳайтолиён ва тарзи давлатдории онҳо маълумот дода, аз *Бохо (Вахон)* ёдовар шуда², вале аз Помир ном набурдааст.

Аз ин рӯ, тибқи хулосаи муаррихону чуғрофиёшиносон Сюан Сзян аз муаллифоне ҳисоб меёбад, ки аввалин шуда, минтақаро ба унвони *Бо-ми-ло* (Po-mi-lo), яъне «Помир» дар маъҳази хаттӣ муаррифӣ кардааст³. Вале ин ҳаргиз далеле буда наметавонад, ки пайдоиши ибораи «Помир» маҳз ҳамасри Сюан Сзян бошад ё дар ин вожаи мазкур таъсири лингвистии чинӣ ба назар расад.

Таҳлили муқоисавии забоншиносӣ ба хулосае меорад, ки ибораи муайянкунандаи номи минтақаи баландкӯҳи бошишгоҳи азалии тоҷикон – Помир аз гузаштаи хеле дур то сабти он дар манобеи хаттӣ шакл гирифтааст. Голибан фарзияе пеш меояд, ки он ба давраи авестой мерасад. Барои тақвияти ин далел ба назари муҳаққиқон

Землеведение. География стран Азии находящихся в непосредственных сношениях с Россией. Восточный или Китайский Туркестан. Перев. критич. замечания и дополн. В.В.Григорьева. – СПб., 1869. – С. 240.

²Ниг.: Beal S Travels of Fah-hian and Sunge Yun. buddhims piligims from China to India. –London, 1864; Chavannes E. Voyage de Song Yung dans l’Udyana et la Gandhara//BEFEO. –Vol. III. –1903; Julien St. Memoires sur les contrees oeeidentalts par Hiuen – Thsang. – Paris, 1857. –Vol. I-II.; Beal S/ Si-yu-hi.Buddhist record of the Western world. – London, 1864. – Vol. I-III; История Таджикиского народа. Том II. Эпоха формирования таджикского народа. –Душанбе. 1999. – С.14.

³Ниг.: Риттер К. Землеведение. География стран Азии находящихся в непосредственных сношениях с Россией. Восточный или Китайский Туркестан. – СПб., 1869. Примеч и дополн. переводчика В. В. Григорьева. к данной работе. – С.490.

гарчанде аз ихтилоф орий набошанд ҳам, рӯ овардан лозим меояд.

Д. И. Эделман ақидаҳои олимонро доир ба этимологияи «**Помир**» дар муқоиса омӯхта, аз мафҳуми «**Меҳр**» реша гирифтаниро ба ҳақиқат наздиктар шумурдааст. Бо пиндори *ū* «**меҳр**» дар фаҳмиши забонии ҳиндуаврупоиёни қадима «**мор**» (*mōgī*) ба маънии «**сарҳад**» фаҳмида мешавад⁴. «**Доир** ба пайдоиш ва нахустфаҳмиши ибораи «**Помир**», - қайд намудааст *ū*, - назари мухталиф, аз маънибардории фантастикии «**Боми ҷаҳон**», ки ба ягон забон мувофиқат намекунад, то фаҳмиши каме ба ҳақиқат наздики «**Пойгоҳи Офтоб**» (**Пойи Меҳр. –Х.П.**) вучуд дорад. Фаҳмиши охирин низ ҳақиқати пурра ва бидуни шубҳа буда наметавонад: бо ин тарзи гуфтор (талафуз) дар забони сокинони бумӣ, яъне Помер қабулшуда, маънии «**Пойгоҳи офтоб**»-ро дар он сурат дода метавонад, ки он ба фаҳмиши тоҷикии «**пойи меҳр**» (*po-yī mehr*), ё худои офтоби бо забони Эрони бостон – Митра (*Mitra*) иртибот дошта бошад⁵.

Иддае аз тадқиқотчиён бар ақидаанд, ки мафҳуми «**Помир**»-ро дар маъхазҳои таърихии Ҳиндустон бояд ҳаёт. Онҳо мафҳуми «**Помир**»-ро бо фаҳмиши устуравии аввалин макони пайдоиши инсон – Меру («**кӯҳи аҷдодон**») ва ё чун ибораи ҳиндии «**Упа – Меру**», ки маънии «**мамлақати дар он сӯи Меру ҷойгирифта**»-ро дорад⁶, маънидод мекунанд. Ин ақидаро файласуфи рус Н.Ф. Федоров низ тарафдорӣ кардааст⁷.

---

⁴Эдельман Д. И. Географические названия Памира//Страны и народы Востока. – Вып. XVI. Памир. – М.: Наука, 1975. – С.43.

⁵Эдельман Д. И. Географические название Памира. –С.43.

⁶Ниг.: Шохуморов А. Памир – страна ариев. –Душанбе, 1997. – С.7-8.

⁷Федоров Н. Ф. Сочинения. – М.,1982. – С.680.

Албатта, метавон доир ба фаҳмиши этимологиияи «Помир» назари мутахассисони таъриху чуғрофия, забоншиносону маҳалшиносоне (топонимҳо), ки бевосита ба помиршиносӣ иртибот доранд, маълумоти зиёд овард. Вале дар доираи ихтилофоти назари оид ба ин масъала вучуд дошта, хулосаи амиқе бардоштан хеле мушкил аст. Мушкилӣ аз он бармеояд, ки аксари олимони бештар ба манбаъҳои ҷиноиву ҳиндӣ ва хулосабандиҳои этимологии аврупойён така карда, аз маъхазу далелҳои таърихӣ лингвистии замони бостонии маҳаллӣ, ки таровати мафҳумию мантиқии замони авастоии худро ҳанӯз нигоҳ медоранд, сарфи назар кардаанд.

Чунин норасоиро дар таърихнигории хориҷӣ ва ватанӣ, доир ба таҳлили воқеан илмӣ этимологиияи «Помир», эҳсос намуда, профессор М. Назаршоев хеле нишонрас таъкид намудааст: «Ба чӣ далеле, ки олимони така намекунанд, онҳо ҷумлаю ибораҳои аз лиҳози гӯиш ба ҳам наздики халқҳои гуногун доир ба номҳоро ба қисмҳо ҷудо тарҷума карда меоранд. То вақтҳои охири кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки ибораи «Помир»-ро баъзе чуғрофиёшиносон: профессор Ҳ. Ҳасанов, Э. М. Мурзаев ва дигарон фаҳмонанд. Ҳамаи ин кӯшиши мафҳуми номуаянкунии (этимологӣ) «Помир», сокинони Помирро ба ҳайрат мегузорад, чунки муҳаққиқон мекӯшанд, ин номро бо кадом забоне набошад шарҳ диҳанд, ба ҷуз он забоне, ки мардуми бумӣ ҳарф мезананд. Бо ибораи дигар, забонҳои помирӣ, ки дар байни забонҳои эронӣ, қадимтарин шинохта мешаванд то кунун дар мадди таҳлили ин вожа қарор нагирифтаанд. Ҳол он ки маҳз ҳамин забонҳо метавонанд ба мафҳуми «Помир», ҷавоби саҳеҳ ва илмӣ диҳанд»⁸.

---

⁸Назаршоев М. Н. Социально-экономическое положение до-революционного Памира. (Для служебного пользования). – Душанбе, 1975. – С.13.

Ин таъкиди олимро ба назар гирифта, шарқшинос ва муҳаққиқи Помиру Бадахшон А. Шохуморов, бисёре аз хулосаҳои дар сарчашмаҳои ғайр доир ба этимология Помир асосёфтаре ботил намудааст. Олим бо далелҳо дар заминаи сарчашмаҳои таърихию фарҳангӣ, этнографияю забоншиносӣ (лингвистӣ)-и замонҳои қадиму (авастой) асримиёнагии минтақа ва дигар паҳнои халқиятҳои ба тоҷику форс мансубият доштаро мавриди таҳлил қарор дода, хулосаҳои худро пеш овардааст. Табиист, ки диди ӯ низ аз тарафи тамоми олимони ҳақиқати мутлақу бебаҳс қабул шуда наметавонад. Вале аз ҷиҳати илмӣ ақидаи ин муҳаққиқ боэътимодтар ба назар мерасад.

Тибқи хулосаи А. Шохуморов, «Помир», калимаи мураккаб буда, аз ду қисм иборат аст: якум – «Пом» ё «Бом»; дувум «Эр» ё «Ир». Ҳардуи ин мафҳум решаи мустақил ва мазмуни худро дорад. Ҳамин тариқ «Пом» («Бом») чун «Мамлакат», «Ҷои сукунат», номи пурра характери ҷуғрофӣ дошта, ба ҷойгоҳи муайян ишора мекунад. Ба ин дар Бадахшони Афғонистон мавҷуд будани «Бом», «Бомдара» (деҳоти Баҳораки назди Файзобод), «Бомиён» топоними Кашмир (Кишмер) низ аз ду реша иборат аст: «кишм», ба маънои «шаҳр» ё «мамлакат» ва «ир» («эр») – муайянкунандаи халқҳои ориёӣ (сипас эронӣ)... Ҳамин тариқ Кашмир (Кишмер) бо Помир (Помер) ҳаммаъно буда, бо мафҳуми умумии «Мамлақати ориёӣҳо» фаҳмида мешавад»⁹.

Бо ҳамин минвол муаллиф, кӯшиш ба харҷ додааст, ки мафҳуми этимологии дигар нуктаҳои аҳолинишини Помири Ғарбӣ ва Бадахшонро дар муқоиса бо дигар шаҳру навоҳии Эрону Афғонистон шарҳу эзоҳ дода, мафҳуми қадимаи онҳоро, ки ба Авасто ва замони авастой бармехӯранд, собит созад. Дар асоси хулосабанди-

---

⁹Шохуморов А. Памир – страна ариев. -Душанбе, 1997.С. 8-9.

ҳои муқоисавии ҳеш, муаллиф ақидаеро пешниҳод наму-
дааст, ки дар маҷмӯъ ибораи «**Помир**», гарчӣ фаҳмиши
ҷуғрофиро дар бар гирад ҳам, мазмуни этимологии он
бешубҳа бояд чун кишвари ориёӣён фаҳмида шавад¹⁰.

«**Бадахшон**» бошад, аз тарафи бисёре аз олимони со-
ҳа ба сифати мулки мустақил ё воҳиди маъмурии дар
пахнои ҷуғрофии Помир ҷой дошта шинохта мешавад.
Вале дар адабиёти илмӣ то кунун оид ба яқинан муайян
намудани ҷуғрофиёи Помиру Бадахшон ақидаҳои мух-
талиф ҷой дорад.

Бадахшони бо тақозои таъриху тақдир, аниқтараш, та-
вассути сиёсати зиддирусиягии англисҳо ба Афғонистон
ҳамроҳ карда шуда, масоҳати нисбатан васеъро ишғол ме-
кунад. Қаламрави кунунии ин вилоят шаҳру навоҳии Фай-
зобод, Кишм, Чурм, Баҳорак, Зебок, Курруну Мунҷон,
Роғ, Шаҳри Бузург, Кӯли Шева ва Вахону Шугнону Рӯ-
шону Дарвози соҳили чапи Панҷро дар бар гирифтааст.
Худуди таърихии он баъзан Бағлону Бомӣёнро низ фаро
мегирифт.

Доираи ҷуғрофии Помиру Бадахшонро дар он фаҳ-
миши мантиқие, ки ба илм ворид гардидааст, аз ҳамдигар
ҷудо кардан ниҳоят мураккаб аст, чунки аз қадимулайём
ин ду фаҳмиш бо ҳам ҷунун печидагӣ пайдо кардаанд, ки
ҷудо кардани онҳо аз диди ҷуғрофӣ чун амали сунъӣ ва
ноҷо ба назар мерасад. Вале аз нигоҳи сиёсӣ маъмури
Бадахшон бо дастгирии ғаразноки мустамликахоҳонаи
Англия соли 1873 аз тарафи Афғонистон ғасб шуда, сипас
тавассути шартномаи сарҳадмуайякунии байни Англияю
Русия дар Помир соли 1895, қаламрави соҳиличапии
дарёи Панҷи бекигарии Дарвоз ва дигар мулкҳои Помири
Ғарбӣ ба таври сунъӣ ва иҷборӣ ба Афғонистон дода
шуданд. Бо назардошти маълумоти ҷуғрофии дар боло
оварда, вобаста ба мантиқи хулосабарории амиқи таъ-

---

¹⁰Ниг.: Шохуморов А. Памир – страна ариев. – С.3-29.

рихӣ, аз кадом самте, ки ба ин масъала нанигарем, нишон-диҳандаи ҷуғрофии Бадахшони дар қаламрави Афғонистон қарордошта, аз худудии умумии ҷуғрофиёи Помир берун буда наметавонад.

Ибораи «**Бадахшон**» низ таърихи хеле қадимаро дар бар гирифтааст. Ба ҳамаи гуногунфикри доир ба этимология ин мафҳум нигоҳ накарда, бештари олимон бар он ақидаанд, ки ин ибора бо *балахш*, лаъли аз қадимулайём ин минтақаро дар байни кишвару давлатҳои замони бостон машҳур гардонда, иртиботи бевосита дорад.

Роҳиби чиноии дар боло ишора ёфта, Сюан Сзын, ки соли 644, баъди зиёрати маъбадҳои буддоии Ҳиндустон ба воситаи Тахористону Бадахшону Вахон ба ватан баргаштан, аз мулкҳои мустақили *Шитсин* (Шуғнон) ва *Дамоситеди* (Вахон) ёдовар шуда, қайд кардааст, ки ба шарқ ҳаракат карда ба водии *Бо-ми-ло* (Помир) расидааст¹¹. Дар «Қайдҳо»-яш Сюан Сзын ба нуқтаҳои дар роҳи сафараш вохӯрда ишора намуда, аз *Бо-до-чжуан-на* (Po-to-tchoang-na), ёдовар шудааст, ки аксари мутахассисон онро бешубҳа ба Бадахшон нисбат медиҳанд. Бадахшон дар тӯли тамоми давраи асримиёнагӣ мустақилияти мулкӣ худро нигоҳ медошт. Сарҳади қаламрави давлатдорӣ онро фарогирифта, вобаста ба ҳаводиси замон то охири асри XIX борҳо тағйир ёфтааст. Бадахшони кунунӣ чун яке аз вилоятҳои Ҷумҳурии Исломии Афғонистон бо маркази маъмуриаш Файзобод, дар қисмати шимолӣ-шарқӣ ин кишвар, ҷой дошта, соҳилҳои чапи дарёи Панҷ, ҳавзаи дарёи Кокча ва шохобҳои онро фаро гирифтааст.

---

¹¹Ниг.: Мандельштам А. М. Материалы к историко географическому обзору Памира и припамирских областей//Труды Института истории, археологии и этнографии АН ТаджССР. Т.ЛIII. – Сталинабад, 1957. –С.111. 119; Гафуров Б. Г. Точикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. –Душанбе: «Ирфон», 1998. – С.301.

Агар иддае дар байни фаҳмиши ҷуғрофии Помири Шарқӣ хати бутлон кашида, қисми ғарбии онро батамом аз ҳудуди Помир ҷудо кунанд, дигарон ин ибораи ҷуғрофиро васеътар мебинанд. Ҳатто дар мақолаҳои олимони дар доираи як маҷмӯаи «Помир», аз силсилаи «Мамолик ва халқҳои Шарқ» (барориши XVI)¹² оварда шуда, ин тафовут бараъло ба назар мерасад. Масалан, Л. Ф. Сидоров дар мақолаи худ «Ба ҳар ҳол, кучоро Помир ном барем?», чунин ақида пешниҳод намудааст:

«Аз рӯи анъана тамоми ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшони Тоҷикистонро Помир ном бурда, онро ба Помири Шарқӣ ва Ғарбӣ ҷудо мекунанд. Вобаста ба ин ғолибан ҳадди сарҳади шарқиаш қуллаи Қошғар ва чанубиаш Ҳиндукушро дар назар доранд... Мафҳуми Помирро аксари муҳаққиқон, ба суфакӯҳҳои Помир, ки онҳоро аз ҳар тараф кӯҳҳои хеле баланд ихота намудаанд, нисбат медиҳанд. Ин ба нахустин муҳаққиқони ҷуғрофияи Помир ҳанӯз дар асри гузашта (охири асри XIX – ибтидои асри XX – Ҳ.П.) Н. А. Северсов, М.В. Певсов, О.А. ва Б.А. Федченко ва дигарон маълум буд»¹³.

Таҳқиқоти ҷуғрофияшиносони минтақа, ба хусус олимони рус, ки хостаанд ба ин масъала равшанӣ андозанд, қариб ба ҳулосаи якранги ҳатто аҳолии маҳаллӣ дучор мешуданд. Масалан, яке аз аввалин помиршиносони рус Д. Л. Иванов натиҷаи пурсуҷӯи худро аз сокинони маҳаллӣ ин тавр баён доштааст: «Қадоме аз мавзеётро сокинони маҳаллӣ Помир ном мебарад? Тамоми таҳқиқи ман дар маҳалҳо нишон медиҳад, ки барои ҳам сокинони Помир ва ҳам мавзеоти атроф, Помир бешак аз рӯи фаҳмиши топографӣ вилоятест дар байни Олой, Қошғар,

---

¹² Страны и народы Востока. –Вып. XVI. Памир. –М.: Наука, 1975. –304 с.

¹³ Сидоров Л. Ф. Что же всё таки называть Памиром?//Страны и народы Востока. –Вып. XVI. –М.: Наука, 1975. – С.6-7.

Ҳиндукуш, мулкҳои Вахон, Бадахшон, Шуғнон, Рӯшон ва бекигарии Дарвоз. Дар кучое аз ин мавзеоти ишораёфта аз донандагони маҳаллӣ – Помир дар кучост? суол накунем, дар ҳама ҳолат ба як самт (Помири Шаркиро дар назар дорад. – Ҳ.П.) нишон медоданд»¹⁴.

А. Н. Бернштам низ доир ба ин масъала чунин нигоштааст: «Ба мо муайян намудан муяссар гардид, ки худуди кӯчиёни қадима ва зироаткорон дар Помир ба гузаштаи начандон дури ҷойгиршавии тоҷикон ва қирғизҳо мувофиқат мекунад»¹⁵. Муаллиф қайд намудааст, ки «зери мафҳуми Помир, хосатан Помири Шарқӣ дар назар дошта мешавад»¹⁶.

Ин далелҳо А. С. Давидовро ба хулосае овардааст, ки «фаҳмиши ҷуғрофии Помир дар суфакӯҳҳои кунунии Помири Шарқӣ ном гирифта, маҳдуд мешавад. Аз ин ҷост, ки мавзеоти форсабонҳои дар тарафи ғарбии ин суфакӯҳҳои ҷой доштаро чун Помир ном намебурданд. Далели қиддии асоснок кардани ин ақида дар он зоҳир мегардад, ки навоҳии Вахон, Ишкошим, Шуғнон, Рӯшон, Язгулом аз ҷиҳати таърихӣ чун ноҳияҳои Бадахшон ҳисоб ёфта, дар фаҳмиши мардум, ватани онҳо чун ҷузъи Бадахшон эҳсос мешавад. Аз ин рӯ, соли 1925 таъсисёбии вилояти мухтор бо унвони Бадахшони Кӯҳӣ низ аз чунин фаҳмиш маншаъ гирифтааст, ҳол он ки ин масоҳат аз рӯи

---

¹⁴Иванов Д. Л. Что называть Памиром?//Известия Императорского Русского географического общества. –1889. –Т. 21. – Вып.2. – С.132.

¹⁵Бернштам А. Н. Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая//Материалы и исследования по археологии СССР. –М. –Л., 1952. -№6. – С.285.

¹⁶Бернштам А. Н. Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро - Алая//Материалы и исследования по археологии СССР. –М. –Л., 1952. -№6. – С.276.

анъанаи то инкилоб ташаккулёфта, дар маҷмӯъ бояд Помир номида мешуд»¹⁷.

Албатта, чунин ҳақиқат ҷой дорад ва он то андозае ба мантики фаҳмиши таърихӣ мувофиқат мекунад. Вале барои расман чунин ном гирифтани вилоят ҷӣ далел ба асос гирифта шудааст, ҷавоби амику бебаҳс ёфтаи мушкил аст. Дар адабиёти ҷуғрофию таърихӣ ва дар ҳуҷҷатҳои маъмурии Руссияи подшоҳӣ, ҷӣ дар марказ ва ҷӣ дар Генерал-губернатории Туркистон то ҳамроҳ кардани минтақа (соли 1895) ва баъди он ғолибан Помир ном бурда мешавад. Аз ин рӯ, баъди таъсисёбии вилоят расман номи Помиро гирифтани низ эҳтимолияти пурра дошт. Вале аз диди мо сабаби чунин номгузорӣ нашудани вилоятро дар дигар далел бояд ҷуст.

Раванди ҳаводиси охири асри XIX, ҳосатан бо ёрии давлати абаркудрати, Англия, ки дар минтақа ҳадафҳои сиёсӣ стратегӣ худро дошт, Бадахшони дар доираи ҳудудии он замон вучуд дошта, зеро тасарруфи Афғонистон қарор гирифт. Ба таърихогаҳон пӯшида нест, ки тақдири Бадахшон аз шоҳигариҳои Помири Ғарбӣ, дар тамоми давраи асриёнагӣ ҷудо набуд.

Аз ин рӯ, доираи ҷуғрофии Помиро Бадахшонро дар он фаҳмиши мантиқӣ, ки ба илм ворид гардидааст аз ҳамдигар ҷудо кардан ниҳоят мушкил аст, ҷунки ҷӣ тавре дар боло ишора рафт, аз қадимулайём ин ду фаҳмиш бо ҳам ҷунон печидагӣ пайдо кардаанд, ки ҷудо кардани онҳо аз диди ҷуғрофӣ ҷун амали сунъӣ ва ноҷо ба назар мерасад.

Вобаста ба воқеияти замон, фақат дар баъзе лаҳзаҳо шоҳигариҳои Рӯшон, Шуғнон Ваҳон ба Бадахшон ҳамроҳ карда мешуданд. Вале ин тобеъият рамзӣ буда, баъди ҷанде мустақилияти идоракунии худро идома меоданд.

---

¹⁷Давыдов А. С. Этническая принадлежность коренного населения горного Бадахшана (Памира). Историография вопроса. – Душанбе: «Дониш», 2005. – С.23.

Баъди аз доираи ягонаи таърихию ҷуғрофӣ зӯран чудо кардану ба Афғонистон додани Бадахшон ва қаламравиҳои соҳили чапи дарёи Панҷи мулкҳои Помири Ғарбӣ, фазои ягонаи ҷуғрофӣ ва худудӣ-маъмурии онҳоро қисман вайрон намуд. Ба ақидаи мо, эҳсоси муваққатӣ будани ин тақсимои фочиабори тоҷикони кӯҳистон, ки аксаран олимони рус ва аврупоӣ сукунати онҳоро дар ҳудуди умумии ҷуғрофӣ – Помир (Бадахшонро низ ҷузъи он медонистанд), мегиданд, сабаби на вилояти Вилояти Помир, балки Вилояти мухтори Кӯҳистон Бадахшон номгузори шудани он гардидааст. Дарвоқеъ мутахассисони соҳа, шарқшиносони рус ба муваққатӣ будани ин тақсимои ниҳоят беадолатонаи тоҷикони минтақа боварӣ доштанд.

Доир ба амиқан муайян намудани ҳудуди ҷуғрофии Помир, гуногунфикри пурра аз байн нарафтааст. Аз диди мо дар ин ҷода, ақидаи олимони О. Е. Агаханянс ва А. Юсуфбеков, ки аз натиҷаи тадқиқотчиёни тоинқилобии рус ва шӯравӣ маншаъ гирифтааст, бештар асоси илмӣ дорад. Аз рӯи хулосаи онҳо, Помир дар ҷануби Осиёи Миёна ҷойгир буда, ҳудудҳои канории он бо ҷунин сарҳадоти давлатҳои ҳамсоя мерасанд: бо Ҷумҳурии Халқии Хитой (дар масофаи 430 км), дар ҷанубу ғарб – бо Афғонистон (зиёда аз 600 км). Помир дар мавзеи ба ҳам наздикшавии баландтарин қуллаҳои қитъа ва мамолики кӯҳӣ – Кун лун, Тянь-шан ва Ҳундукуш қарор дорад. Сарҳадоти табиӣ Помиро ҷунин кӯҳҳо ташкил медиҳанд: дар шимол паси Олой, дар ҷануб – Ҳиндукуш, дар шарқ – Қошғар (Кун луни ғарбӣ), дар ғарб – қуллаи Кӯҳи Лаъл (шимолӣ-шарқӣ Афғонистон). Сарҳади шимолӣ-ғарбии Помир аз теғаҳои қуллаи Ванҷ ва қуллаи Академияи илмҳо мегузарад. Масоҳати дар ҳайати Тоҷикистон будаи Помир – Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон

(ВМКБ) ба 63,7 ҳазор километри мураббаъ¹⁸ (63 700 км²) мерасад, ки он қариб нисфи масоҳати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад. Аз рӯи ҳисоби пурра, масоҳати табиӣ Помир ба 91 945 км² баробар мебошад¹⁹.

Таърихи бисёрасраи давлатдорӣ дар Помиру Бадахшон, вобаста ба шароити табию ҷуғрофии ин диёри баландкӯҳ хусусиятҳои хоси худро дошт, ки онҳо аз маҳдудияти алоқаи иқтисодии байнихамдигарӣ, ниғаҳдошти тӯлонии муносибатҳои патриархалӣ – авлодӣ, сукути иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва сиёсию маъмурии мулкҳои ин диёр бармеомад.

Ниҳоят кам дастрас будани маъхазҳои мӯътамади ҳаттӣ барои имконияти нисбатан амиқ муайян намудани таърихи қадимаи давлатдории Бадахшон ва мулкҳои дигари минтақаи Помирро маҳдуд намояд ҳам, вале аз рӯи баъзе маълумоту ишораҳои дар сарчашмаҳои қадим мавҷуд буда, ҳақиқати таърихи тӯлонӣ доштани давлатдории минтақаро қавӣ мегардонад.

Албатта, аз таърихи қадимаи Бадахшону Помири Ғарбӣ маълумот оварда, наметавон аз минтақаи чун Помири Шарқӣ маълумият пайдо карда, сарфи назар намуд. Маълум аст, ки Помири Шарқӣ сеяки масоҳати Помир, асосан ҳудуди ноҳияи Мурғоби ВМКБ дар бар гирифта, масоҳаташ ба 30 000 км² баробар аст. Ин минтақа дар баландии 3 500 – 4500 м аз сатҳи баҳр боло буда, атрофи онро “девор”-и қуллаҳои 6000-7000 м баландӣ дошта, печондаанд. Аз ҳудуди он дарёю дарёчаҳо ҷорӣ гашта, кӯлҳои зиёдеро дар бар мегирад. Дар маҷмӯъ Помири

---

¹⁸ Народное хозяйство Таджикской ССР в 1981г. Ежегодник ЦСУ Тадж. ССР. – Душанбе, 1983, – С.7.

¹⁹ Агаханянц О. Е., Юсуфбеков А. Главные черты природы Памира//Страны и народы Востока. – Вып. XVI. – М. 1975. – С. 26. Дар ин мақола масоҳати ВМКБ 63 ҳазор километри мураббаъ нишон дода шудааст.

Шарқӣ ба ҳавзаи Панҷ – Амударё ворид мегардад. Ин ҳавзаи баландкӯҳи Тоҷикистон, тибқи бозёфтҳои бостоншиносон ва дигар маъхазҳои бозётимоди хаттӣ аз замонҳои хеле қадим мавзеи сукунати қабоили ҳиндуаврупой – пешгузаштагони тоҷикон будааст. Бо тақозои тақдир ин паҳно дар давраҳои охири асримиёнагӣ макони муҳоҷирати баъзе аз қабоили қирғиз қарор ёфтааст, ки имрӯз дар баробари тоҷикону дигар халқҳои ҷумҳурии талоши бурдборонаи созандагӣ доранд.

Бадахшон дар тӯли тамоми давраи асримиёнагӣ мустиқлияти мулки худро нигоҳ медошт. Сарҳади қаламрави давлатдорӣ онро фарогирифта, вобаста ба ҳаводиси замон то охири асри XIX борҳо тағйир ёфтааст. Бадахшони кунунӣ чун яке аз вилоятҳои Ҷумҳурии Исломии Афғонистон бо маркази маъмуриаш Файзобод, дар қисмати шимолӣ-шарқӣ ин кишвар, ҷой дошта, сохилҳои чапи дарёи Панҷ, ҳавзаи дарёи Кокча ва шохобҳои онро фаро гирифтааст.

Хати сарҳади байни Бадахшони Афғонистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон қад-қади дарёи Панҷ, дарёчаи Помир ва Зоркӯл гузашта, дар ҷануб ба ағбаи Ваҳҷир (байни ҳавзаҳои Амударё ва Тарим) расида, аз он ҷо то ҳадди кӯҳҳои балантарини Ҷиндукуш, Қароқурум ва куллаи Сариколи Помири Шарқӣ гузашта ба сарҳади Чин (Хитой) мерасад²⁰. Гарчи дар Бадахшон намояндагони халқиятҳои гуногун сукунати доимӣ дошта бошанд ҳам, вале асоси аҳолии онро сокинони қадимии бумӣ, тоҷикони кӯҳистон ташкил медиҳанд.

Яке аз масъалаҳои, ки диққати олимону бештар ба худ ҷалб кардаву то ба имрӯз мавриди омӯзиш қарор ёфтааст, иртиботи бевоситаи мардуми бумии паҳнои Помиру Бадахшон ба қабоили ориёнасл ҳисоб меёбад. Бояд қайд

---

²⁰Ниг. Абаева Т. Г. Очерки истории Бадахшана. –Ташкент: «Наука», 1964. – С.14-31.

кард, ки мутахассисони соҳа доир ба ин масъала ғолибан ҳамфикрӣ зоҳир намуда, дар таълифоти худ бо тақя ба далелҳои эътимодбахши антропологӣ ва лингвистӣ борҳо ин ҳақиқатро тасдиқ кардаанд.

Албатта, дар ҳаҷми як гузориши умумӣ тамоми ҷузъиёти ҷуғрофӣ, этникӣ (наҷодӣ) ва сиёсиву маъмурии Помиру Бадахшонро пурра кушодан ғайриимкон аст. Ин худ тадқиқоти мукамалро тақозо дорад. Вале ҳамин назари умумӣ нишондиҳандаест аз чунин ҳақиқати бебаҳс:

1. Мардуми бумии ин диёри афсонавӣ, ки бо рамзи ифтихорбахш – «Бомӣ Ҷаҳон» имрӯз маълумият пайдо кардааст, аз қабоили ориёитабор буда, аз қисмати таърихии ҳамнаҷодон – тоҷикони Осиёи Марказӣ дар канор намондааст;

2. Дар тӯли таърих аз замонҳои қадим то охири асри XIX ба тохтутози ғоратгаронаи аҷнабиён нигоҳ накарда, мулкҳои ин минтақа, чун воҳидҳои давлатдорӣ ба замонӣ парокандагии асримиёнагӣ хос, маҳз ба туфайли шучоату мардонагӣ мустақилияти сиёсиву маъмурии худро нигоҳ дошта тавонистаанд;

3. Дар рисолати таърихии тамаддунофарӣ халқи тоҷик, нақши соқинони азалии Помиру Бадахшон бараъло ба назар мерасад.

ПОМИР МАСКАНГОҲИ ҚАДИМАИ ҚАВМҲОИ ОРИЁИТАБОР

Аз рӯи ақидаи дар асоси бозёфтҳои бостоншиносӣ қарорёфтаи муҳаққиқи асри санги минтақа В. А. Ранов, ба мушкилоти табиӣ нигоҳ накарда, дар Помир одамон аз замони қадим сукунат доштанд. Бостоншиносон бошишгоҳи дар водии Маркансу, маскангоҳи давраи мезолитро, пайдо намудаанд, ки қабати маданияшро то кунун нигоҳ доштааст. Ин бошишгоҳи баландтарини одамони асри санг дар ҷаҳон ҳисоб меёбад. Аз рӯи ташҳиси радиоуглеродӣ санади он 9 530 сол муайян шудааст. Ҳамагӣ дар Помир 63 нуқтаи зисти одамони асри санг ба қайд гирифта шудааст²¹. Ташҳисҳои антропологӣ нишон дод, ки онҳо низ мисли тоҷикони дигари ба намуди аврупоии Осиёи Миёна тааллуқ дошта, фақат бо он фарқ мекунанд, ки пурра аз нишонаҳои наҷоди муғулий оғӣ мебошанд²².

Таҳқиқоти мутахассисони соҳа аз ҷумла, Л. В. Ошанин, Ю. Г. Ричков, В. В. Гинзбург, Т. П. Кияткина²³ ва дигарон

---

²¹Ранов В. А. Бегущие по скалам. Наскальные рисунки Памира. – Душанбе: «Дониш», 2015. – С.13.

²²Гинзбург В. В., Трофимова Т. А. Палеоантропология Средней Азии. – М.: «Наука», 1972. – С. 314.

²³Ниг.: Ошанин Л. В. Иранские племена Западного Памира: Сравнительно-антропологические исследования//Труды Узб. института экспериментальной медицины. –Т.І. -Ташкент, 1937. –267 с.; Ҳамон муаллиф. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез ее народов. –Ереван, 1957. –Ч.1. –С.94. -Ч.2. – 1959. –С.60-63; Рычков Ю. Г. Происхождение расы Среднеазиатского междуречья//Науч. труды Ташкентского госуниверситета, 1964. –Вып.235.-С.86-106; Ҳамон муаллиф. Антропология и генетика изолированных популяций: (Древние изоляты Памира). –М.: Изд-во МГУ,1969. –222 с.; Гинзбург В. В. Материалы к

нишон медиҳад, ки сокинони Помири қадим аз ҷиҳати нишондихандаҳои наҷодӣ, ханӯз дар давраи неолит чун шоҳаи аврупоинаҷод муайян шудаанд.

Дар минтақа, ҳосатан дар Помир ҳам аз рӯи ташхиси мукаммали антропологии Т. П. Кияткина ва ҳам аз рӯи таҳқиқоти дигар бостоншиносон наҷоди аврупоӣ дар ду қиёфа мушоҳида шудааст:

- а) шимолӣ – протоаврупоӣ;
- б) чанубӣ – протобаҳримиезнаминӣ.

Аҳолии Помири Ғарбӣ аз ҷиҳати генетикӣ ба аҳолии Помири Шарқӣ дар асри биринҷӣ умумият дошта, як омехта (конгломерат)-и қабилаҳо ҳисоб меёфтанд. Дар асоси бозёфтҳои бостоншиносӣ ҳулосае бармеояд, ки ҳамаи аҳолии Помири қадим решаи умумӣ ва пайдоишу ташаккули бумӣ (автохтонӣ) доштаанд²⁴. «Ҳамин тариқ, - қайд намудааст Т. К. Хочайов, - барои ҳамаи гурӯҳҳои ҳудудии Помири Шарқӣ ва Ғарбӣ ҳамбастагии намунаҳои наҷодии аврупоидӣ ва шарқи баҳримиезнаминӣ ҳос аст»²⁵.

палеоантропологии восточных районов Средней Азии//Краткие сообщения Института этнографии АН СССР. –М., 1950. –Вып. II. – С.83-96; Ҳамон муаллиф: Антропологическая характеристика саков Южного Памира//Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР. –М.-Л.: Наука, 1960. –Вып.80. – С.29-39; Кияткина Т. П. Антропологические материалы бронзы и сакского времени с Восточного Памира//Памяти Александра Александровича Семенова. – Душанбе: «Дониш»,1980. –С.117-194; Она же: Краниологические материалы с Западного Памира//Памироведение. –1984.. -№1. – С.135-144.

²⁴Кияткина Т. П. Краниологические материалы с Западного Памира//Памироведение. –1984.. -№1. –С.140.

²⁵История Горно-Бадахшанской автономной области. –Т. I. С древнейших времен до новейшего периода. –Душанбе: «Пайванд», 2005. –С.148.

Маълум аст, ки бе муқоисаи бозёфтҳои бостоншиносӣ ва таҳқиқоти қиёфашиносии (антропологии) навин хусусиятҳои наҷодиро муаян кардан ниҳоят мушкил аст. Аз ин нуқтаи назар, нишондиҳандаҳои антропологии қабилаҳои дар давраи қадим дар Помир сукунатдошта, ки аз мадфангоҳҳои қадимаи Помири Ғарбӣ пайдо шудаанд, аз аврупоинаҷод будани онҳо дарак медиҳад. Аз рӯи ҳулосаи дақиқи илмӣ то имрӯз нигоҳ доштани ин хусусияти наҷодиро дар минтақа чӣ олимони шӯравӣ ва чӣ мутахассисони хориҷӣ борҳо тасдиқ намудаанд.²⁶

Далелҳои дар боло ишора гардида, ба ҳулосае меоранд, ки дар Помир, ханӯз хеле пештар то ба ин ҷо омадани кӯчиёни сақоӣ мардуми муқимӣ зиндагӣ ба сар бурда, маданияти баланди зироаткорӣ ва чорводориро соҳиб будаанд. Аз ин лиҳоз ба мақоми сақоӣҳо (қабилаҳои кӯчии ба ҳудуди Помир аз асри II пеш аз милод ворид гардида²⁷) дар тақдири таърихии мардуми ориёинаҷоди ин минтақайи кӯҳистон, ки баъзе аз таҳқиқгарони самти мардумшиносӣ онро чун ҷузъи (компонент) ҳалқунанда дар ташаккули этникии соқинони он нишон доданӣ мешаванд, асоси илмӣ дошта наметавонад²⁸.

---

²⁶Ниг.: Бобоев А. Д. Древние земледельцы «Крыши мира». – С.247; Ҳамчунин ниг.: Гинзбург В. В. Антропологический состав населения Средней Азии и Казахстана//Народы Средней Азии и Казахстана. Народы мира. Этнографические очерки. -М.: Наука, 1960. –С.159-164.

²⁷Доир ба таърихи паҳншавии қабоили сақоӣ дар Осиёи Миёна, ҳосатан дар Помир ниг.: Литвинский Б. А. Древние кочевники «Крыши мира». –М.: «Наука», 1972. –С. 156-194; Давыдов А. С. Этническая принадлежность коренного населения Бадахшана (Памира). –Душанбе: «Дониш», 2005. –С. 38-43.

²⁸ Давыдов А. С. Этническая принадлежность коренного населения Бадахшана (Памира). –С. 38.

Барои тадқиқотчиён пӯшида нест, ки ба таври илмӣ амиқ муайян намудани мавқеи халқиятҳои ба нажоди ҳиндуэронӣ иртиботи бевосита дошта, дар таърихи қадимаи Осиёи Марказӣ аз муҳимтарин масоили таҳқиқот ҳисоб ёфта, дар таърихнигории беш аз дуасраи ҷаҳонӣ дар мақоми хосса қарор дорад.

Қабл аз мулоҳизоти хешро оид ба иртиботи қабоили ориёӣ ба Помир идома додан, ба маврид аст, ба шарҳи маъноӣ луғавӣ ва истилоҳӣ калимаи «ориё», ки аз тарафи олимони пешниҳод шудааст, таҷдиди назар намоем. Бояд қайд кард, ки доир ба дарёфти истилоҳӣ комили он дар байни олимони гарчи гуногунназарӣ бошад ҳам, мухтавои умумии маънии ин вожа дар доираи истилоҳоти «начиб», «пок», «шариф», «озода», «озодӣ», «меҳмоннавоз», «асил», «деҳқон» ва ғайра муаррифӣ шудааст²⁹. Таҳқиқгарон аксаран дар фаҳмиши «Эрон» ба сифати номи ин кишвари бостон ва «ориён» ҳамақидагӣ зоҳир намудаанд³⁰.

То ба имрӯз аз ҷиҳати ҷуғрофӣ муайян намудани маълумоти дар қадимтарин ва муҳимтарин сарчашмаи таърихӣ - «Авесто» (баъзе аз қисмҳои он ба ҳазорсолаи II пеш аз милод мерасанд), ки чун «Эронвич» ба маънои «Паҳнои Ориёӣ» ё «Паҳнои Эрон» борҳо ёд мешавад, дар маркази баҳси олимони қарор дорад. Яке аз таҳқиқотчиёни

---

²⁹Ниг.: Абдулазими Ризой. Аслу насаб. –Техрон, 1372. –С.18; Чалолуддини Оштиёнӣ. Зардушт. Маздаясно ва ҳукумат. –Техрон, 1374. –С.23; Вилл Дурант. Таърихи тамаддун. Китоби аввал. Машриқзамин: ғаҳвораи тамаддун. (Тарҷумаи Аҳмади Ором). –Техрон, 1340. –С.582; Ҳазратқулов М. Ориёҳо ва тамаддуни ориёӣ. –Душанбе: «Дониш», 2006. – С.36.

³⁰Ниг.: Иброҳими Пурдовуд. Мақолоти эроншиносӣ. – Техрон, 1380. –С.135; Оранский И. М. Иранские языки в историческом сравнении. –М.,1979. –С.7-8; Ҳазратқулов М. Ориёҳо ва тамаддуни ориёӣ. –Душанбе: «Дониш», 2006. –С.36-38.

дар чуғрофиёшиносии ҷаҳонӣ мавқеи ниҳоят устувор пайдо карда, олими немис К. Риттер миёнаи асри XIX ба ин масъала бевосита мароқ зоҳир намуда, дар асоси таҳқиқи матни асили «Авесто» ба хулосае омадааст, ки ғахвораи наҷоди эрон дар нуқтаи бо ҳам расидани системаи кӯҳии Қафқози Ҷинд ҷой дорад. Бо ин ибораи чуғрофӣ, олим системаи кӯҳии Помиру Ҷиндукушро дар назар дошт. Ӯ дар маркази ақидаи худ ишораи дар «Авесто» омадаи мавзеи кӯҳии Ориёнвечро, ки дар он «хунукии даҳмоҳаи зимистон ҳукмфармо»-ро ба асос гирифтааст. Аз рӯи хулосаи олим ин мавзеи баландкӯҳи дар маркази Осиёи Болоӣ, ки тасвири табиаташ бо нишондиҳандаҳои дар «Авесто» омада, сарғаҳи Окс (Амударё) ва Яксартро дар Помир, Болор, Тибети Ғарбӣ ва суфақӯҳҳои дар моварои онҳо қарордоштаро дар бар мегирад, ватани ориёӣён ҳисоб меёбад. Бо ибораи ӯ “Ана дар ин ҷо бояд ватани ҳам эронӣёни қадимтарин, ҳам халқҳои Ҷинд, ҳам Ориёӣён ва ҳам Айриён, мамлакате, ки бо ибораи занدى Эриэне, вале бо санскритӣ Айрия ном гирифтааст, бояд ҷӯст»³¹.

Ба ҳамин нуқтаи назари К.Риттер ва дигар маълумоти дар даст дошта така карда, олими англис М.Миллер охири асри XIX ақидае пеш овардааст, ки тибқи он ватани ориёӣён шинохтани Помир асоси қавии илмӣ дорад. Аз рӯи хулосаи ӯ ориёӣёни дар Помир сукунат дошта, дар асрҳои XV пеш аз милод, як гӯруҳ ба Ҷиндустон, гурӯҳи дигар ба Аврупо муҳочират намудаанд. Баъди чанде, дар асри XIV пеш аз милод муҳочирати қисме аз ориёӣён ба Эрон сураат гирифтааст³².

---

³¹Риттер К. Иран. Пер. и дополн. Н.В.Ханыкова. – СПб.,1874. – Ч.1. – С.44-45.

³²Маковельский А. О. Авеста. –Баку, 1960.. –С.14; Ҷамчунин ниг.:История Горно-Бадахшанской автономной области. –Т.І. – С.125-126.

Омӯзиши тӯлонӣ дар маҷмӯъ ба хулосае овардааст, ки дар қисмати марказии ин минтақа аз қадимулайём, ба мушкилоти табиати баландкӯҳ нигоҳ накарда, пешгузаштагони ниҳоят дури ориёитаборон зиндагӣ ба сар мебурданд.

Дар равшангарии таърихи ниҳоят қадимаи минтақа хизмати олими маъруф А. Н. Бернштам, ки аввалин шуда соли 1946 ба ковишҳои бостоншиносӣ дар Помир ибтидо гузошта, то соли 1956 таҳқиқот бурдааст, возеҳан ба назар мерасад. Бояд қайд кард, ки олим дар Помири Шарқӣ қариб 60 бошишгоҳ – ёдгориҳои ба кӯчиёни қадимаи ин ҷо мутааллиқ бударо кушода, мавриди омӯзиш қарор додаст.

Баъди вафоти А. Н. Бернштам (соли 1956), В. А. Ранов ба омӯзиши ёдгориҳои асри санги минтақа машғул шуда, натиҷаи илмии ниҳоят ҷолиб бардошт. Зери роҳбарии Б. А. Литвинский солҳои 1958-1959 ду экспедитсияи илмӣ дар Помири Шарқӣ фаъолият намуда, ба кашфиёти назаррас соҳиб гаштаанд. Билохира шогирдони ӯ, М. А. Бубнова ва А. Д. Бобоев солҳои 1960-1961 ва солҳои оянда ковишҳои бостоншиносиро дар минтақа идома бахшиданд.

Қабл аз он, ки ба давраҳои қадимтарин чун бошишгоҳи пеш гузаштагони дури қабилаҳои ориёитабор қарор доштани Помир ибрази назар дошта бошем, аз хулосаи қавии Б. А. Литвинский доир ба тамоман вучуд надоштани таъсири ирқии қабоили чинӣ дар ин минтақа бояд ёдовар шуд. «Дар воқеъ, – менависад олим, таърихи Помир–қисми ҷудонашавандаи таърихи Тоҷикистон, аз он зиёда – таърихи Ватани мо – ниҳоят ҷолиб ва муҳим аст. Мухтасар онро чунин бояд шарҳ дод. Помир–гиреҳи ниҳоят муҳимми раванди этногенетикӣ, яъне равандест, ки бо ташаккулёбии халқҳои Осиёи Миёна, Афғонистон, Ҳиндустони Шимолӣ алоқамандии бевосита дорад. Ба воситаи Помир роҳҳои тичоратӣ, ки аз онҳо на танҳо

корвонҳои савдой, инчунин ҳунармандон ва роҳибон мегузаштанд. Дар Помир аз давраҳои қадимтарин маданияти баланду ба худ хоси Осиёи Миёна ташаккул ёфтааст, ки дар он таъсири Ҳиндустон эҳсос мешавад. Ҳангоми экспедитсияҳои А. Н. Бернштам ва ман дар Помири Шарқӣ садҳо бошишгоҳҳо таҳқиқ шудаанд. Косахонаҳои сари пайдошуда, аз рӯи ташҳиси дақиқ аврупоикиёфа буданд. Маводи дар натиҷаи ҳафриёт ба даст омада, аз дар Помири қадима фақат зиндагӣ ба сарбурдани сокинони Осиёи Миёна гувоҳӣ дода, дар ин ҷо қадом даврае сукунат доштани қобоили ҷиноиро мутлақо рад мекунанд. Ҳамчунин таҳқиқи маданияти модии ин минтақа нишон медиҳад, ки дар он ҳатто хурдтарин нишондиҳандаҳои таъсири маданияти ҷинӣ (хитой) ба назар намерасад»³³.

Натиҷаи ин ковишҳоро Б. А. Литвинский ба тариқи зайл ҷамъбаст намудааст: «Чунин омӯзиши ҳаматарафа ба ҳулосаи қатъие меорад, ки таърих ва фарҳанги қабилаҳои Помири Шарқӣ (чун тамоми Помир дар маҷмӯъ) қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи маданияти қабила ва халқҳои Осиёи Миёна мебошанд. Онҳоро ҳазорон рӯшанӣ ба маданияти Русияи Ҷанубӣ ва Қазоқистон (бахусус скифҳо ва сароматҳо) мепайванданд. Инро ковишҳои М. А. Бубнова дар бошишгоҳҳои асримиёнагии Бозордара низ тасдиқ намудааст. Кушодани ёдгориҳои маданӣ, косахонаи сари одамони минтақа, шаҳодати таърихии маводи лингвистӣ, ҳулоса, кулли далелҳои воқеии (объективӣ) дар дасти мо буда, ҳатто ба майдатарин шубҳае, ки дар Помири қадим аврупоидҳо, аз қабилаҳои сақои Эрони

---

³³Литвинский Б. А. От редактора (пешгуфтори муҳаррир): Бубнова М. А. Древние рудознацы Памира. Памироведение. – Вып.3. – Душанбе: «Дониш», 1993. – С. 6-7.

Шарқӣ, зиндагӣ дошта, дар ташаккули халқиятҳои Помири кунунӣ таъсиргузор будаанд, роҳ намедихад»³⁴.

Доир ба ин масъала хулосаи яке аз бостоншиноси намоеъни асри санг В. А. Ранов низ хеле асосноку қавӣ ба назар мерасад³⁵. Ба ақидаи ӯ «фақат дар мисоли Осиёи Миёна метавон раванди дар ин ё он зинаи баланд маскуният пайдо кардани одамони асри санги минтақаи кӯҳистонро муайян намуд»³⁶.

Ҳамин тарик, бояд қайд кард, ки ориёиён дар ватани аслии худ, аз ҷумла, дар Помир ҳаёти муқимӣ дошта, нишондиҳандаҳои ирқии худро дар тамоми зинаҳои таърихӣ ҳифз намудаву то замони муосир расондаанд. Доир ба иртиботи беолоиши ирқии худро нигоҳ доштани сокинони қадимаву табиӣ Помиру Бадахшон А. Д. Бобоев ақидаи худро чунин ибраз намудааст: «Ин хусусият дар тамоман ба назар нарасидани нишонаҳои қиёфаи муғулӣ зоҳир мегардад. Чунин далел муҳим аст, ки маводи антропологияи краниологияи (таҳқиқи косахонаи сар. – Х.П) асри биринҷӣ, замони сақоихо, кушонӣ ва қарнҳои аввали ибтидои асримиенагӣ нишонаҳои зиёдеро дар худ нигоҳ доштаанд, ки аз дар ин минтақа зиндагӣ ба сар бурдани намояндагони як намуди наҷодӣ гувоҳӣ медиҳанд»³⁷. Чунин фарқияти этногенетикиро ин муаллиф дар мисолҳои зиёде аз таҳқиқоти забоншиносон мавриди

---

³⁴Литвинский Б.А. Древние кочевники “Крыши мира”. –М.: “Наука”, 1972. –С.6.

³⁵Ранов В.А. Памир и проблема заселения высокогорий Азии человеком каменного века//Страны и народы Востока. –Вып. XVI. Памир.- М.: “Наука»,1975. –С.136- 157.

³⁶Ранов В.А. Памир и проблема заселения высокогорий Азии человеком каменного века. –С.137.

³⁷Бабаев А. Д. Древние земледельцы «Крыши мира». Худ-жанд: Нури маърифат, 2006.-С.247.

тахлил қарор дода, тақвият бахшидааст³⁸. Ин диди олим,
ба нуқтаи назари ховаршиносони ба ин масъала бевосита
иртибот дошта, мувофиқат мекунад.

---

³⁸Ниг.:Бабаев А. Д. Древние земледельцы «Крыши мира». – С. 247-254.

РАВОБИТИ МУЛКҲОИ ПОМИР БО ЧИН

Вақтҳои охир дар васоити ахбори давлати ба мо дӯсту ҳамчавор Ҷумҳурии Мардумии Чин сару садоҳое баланд мешавад, ки гӯё баъзе аз ҷузъиёти ҳудудии ин кишвари бузург дар Помир ба таври сунъӣ аз қаламрави ӯ берун карда шудаву акнун «фурсати муносибе» расидааст, ки онҳоро баргардонда, бо ин васила «адолати таърихӣ» барқарор шавад. Аз ҷумла, яке аз рӯзноманигорон Чу Ёао Лу ба таври қатъӣ қайд кардааст, ки он қисмати ҳудудии беш аз 1000 км кв. дар Помири Ғарбӣ тибқи гуфтушуниду ризоияти расмӣ соли 2011 ба қаламрави ҚМЧ гузашта, аз он ҷузъиёти ҳудудиест, ки 128 сол қабл бо мудохилаи Руссия Чин аз даст дода буд. Аз мантиқи суханпардозихои ин тоифа муаррихону рӯзноманигорон бармеояд, ки марзи сарҳади кунунӣ дар минтақа боз тадқиқи назари ба манфиати Чин созгорро тақозо дорад.

Чунин тарзи масъалагузорӣ, зарурати таҳқиқи мукамалу воқеан илмӣ таърихи равобити мулкҳои мустақилу ниммустақили Помиру Бадахшонро бо Чин дар асрҳои миёна ва нав пеш меорад. Табиист, ки дар ҳаҷми як мақола ё гузориши маҳдуди илмӣ тамоми ҷузъиёти ин равандро пурра кушодан аз имкон берун аст. Аз ин рӯ, тасмим гирифтём, ки чи тавр сурат гирифтани ин равобит ва дар ҳаҷми замина диди худро доир ба комилан бепоя будани талаби марзбандии навро дар Помир ихтисоран ба хонандагон пешниҳод намоем.

Таърихи мустақилияти мулкҳои (шоҳигариҳо) дар ҳудуди ҷуғрофии Помир хеле тӯлонӣ буда, дар сарчашмаҳои ҳаттӣ давраҳои ёд мешаванд, ки қаламрави маъмурии онҳо бо Бадахшони акнун дар ҳудуди Афғонистон қарордошта, печидагии зиҷ дорад. Аз ин манзар ҳарчанд дар

ахбори таърихӣ ба ягонагии ҳудудии Бадахшон ишора рафта бошад ҳам, вале ҳолати давлати ягона ва мутамарказ будани худро Бадахшон дар шароити парокандагии асримиёнагӣ на ҳама вақт ҳифз карда метавонист. Дар баробари ниғадошти анъаноти давлатдорӣ он, Дарвоз, Ванҷ, Рӯшон, Шугнон, Вахон низ чун шоҳигариҳои мустақил арзи вучуд доштанд. Ҳарчанд аз ҳисоби тасарруфи тарафайн қаламрави онҳо зуд-зуд тағйир меёфт ва баъзан ба ҳолати тобеъгию нимтобеъгӣ меафтиданд, вале баъди чанде мустақилияти худро аз нав таъмин мекарданд.

Аз ин рӯ, тақдири таърихии ин мулкҳо бо ҳам дар ҷунон алоқамандие қарор дорад, ки онҳоро аз ҳам ҷудо кардан номумкин аст. Ба истисноӣ баъзе ҷузъиёти мазаҳабӣ, дар сохтори сиёсию маъмурӣ, анъаноти истехсолӣ, низоми андозситонӣ, вазъи фарҳангии онҳо фарқияти ҷиддие ба назар намерасад. Ба ин ҳамбастагӣ ҳамсулолагии шоҳону ҳокимони мантақа низ далолат мекунад. Ин воҳидҳои давлатиро шоҳон – намояндаи сулолаи барои ҳаммаи мулкҳои мустақил аз Қаротегин сар карда, то Вахону Бадахшон як хел қаробат дошта (бо таъя ба ривоятҳои аз авлоди шоҳ Искандар, ки Искандари Мақдунӣ дар назар дошта мешуд), идора мекарданд³⁹.

Ҳатто шиносии сатҳӣ ба таърих нишон медиҳад, ки ҳам Бадахшону ҳам мулкҳои дар қисмати Помири Ғарбӣ вучуд дошта, аз таъсири давлатҳои абаркудрати замон: Ҳахоманишҳо, Юнону Мақдунӣ, Кушонӣён, Сосонӣён ва ҳучуму забткориҳои Тибету Чин, арабҳо, тотору муғул ва турктозиҳо дар қанор монда наметавонистанд. Вале дар ҳама ҳолат соқинони адолатхоҳу фохирӣ минтақа аз итоати пурра ба аҷнабиён сар мепечиданд.

---

³⁹Бартольд В. В. Бадахшан. Статъи из «Энциклопедии ислама»//Сочинения. –Т. III. –М.: «Наука», 1963. –С. 345.

Доир ба замони лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ дар Осиёи Миёна ва дараҷаи иртиботи он ба Помир маълумоти амике боқӣ намондааст, вале аз рӯи ривоятҳои мавҷуда, минтақа аз таъсири давлати доманфарохи ин лашкаркаши бузург пурра эмин буда наметавонист. Масалан, доир ба Помирро дар итоати худ даровардани Искандари Мақдунӣ, аз рӯи баъзе ишораҳои муаррихони антиқӣ пеш оварда, баъди тасхири ин истилогари бузург, муқобилияти озодихоҳӣ дар Суғду Бохтар идома дошт⁴⁰. Аз ҷумла, муқобилияти дастаҳои муборизи бохтариёнро бо сардории Катон ва Австон ёдовар шудаанд. Онҳо дар задухӯрди шадид бо лашкари юнониён тахти фармондеҳии Кратер шикаст хӯрданд (Катон дар майдони ҳарб ба ҳалокат расид, Австон бошад асир гардид). Ин имкон дод, ки лашкари ачнабиён то Бубасен (ба ақидаи тахминии баъзе олимони то ҳудуди Помири Ғарбӣ) омада, онро ба итоати худ дароварад. Чунин сурат гирифтани воқеа аз диди баъзе мутахассисон чун ҳадди ниҳои ба тобеияти Искандари Мақдунӣ гузаштани Осиёи Миёна шинохта мешавад⁴¹. Ҳамин тавр аз воқеияти замони ҳақиқате бармеояд, ки мулкҳои Помиру Бадахшон аз таъсири давлати Юнону Бохтар дар қанор буда наметавонистанд.

Дар оянда гурӯҳи қабилаҳои туркнажоди дар паҳнои Муғулистон зиндагӣ ба сар мебурда – хунҳо (гуннҳо) қувват гирифтанд. Табиист, ки ин ҳамсоғии ду гурӯҳи қабилаҳо бе муқовимати зидди яқдигар қарор дошта наметавонист. Ҷангҳои шадиди байни онҳо солҳои 176 ва 174 то милод, ба шикасти йучиҳо анҷом ёфт. Ин сабаби аз ҷойи зист ба тарафи Туркистони Шарқӣ ва Осиёи Миёна кӯчидани

---

⁴⁰Ниг.: Ғафуров Б. Ғ. Точикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. – Душанбе: «Ирфон», 1998. – С.122-132.

⁴¹Ниг.: Ғафуров Б. Ғ., Цибукидис Д. И. Александр Македонский и Восток. – М.: Наука, 1980. – С.268.

онҳо гардид. Йучиҳо ба самти ҳавзаҳои дарёи Ил ва Исикқул ҳаракат карда, ба қабилаҳои ориёӣ-сакоии дар ин минтақа буда, фишор оварданд. Вазъи сурат гирифта онҳоро маҷбур кард, ки ҳавзаи зисти худро тарк карда, ба самтҳои Қошғар, Гилгит, Помир, Ҳирот, Систон ва мантиқи шимолу ғарбии Ҳиндустон ҳаракат кунанд. Аз ин ҷост, ки дар топоними Помир ибораҳои ба номи сакоиҳо иртибот дошта боқӣ мондаанд. Аз ҷумла, олимон дар ақидаанд, ки Ишқошим шакли тағйирёфтаи Сақошим⁴², Шуғнон – Сакнон, Систон – Сакистон мебошанд⁴³.

Чунин далелҳои дар тобеъияти Кушонӣёну Сосонӣён ва ғайра қарор доштани мулкҳои Помиру Бадахшон низ кам нест. Вале шиносии нисбатан амиқ бо вазъи сиёсии замони мантиқан ба ҳулосае меоранд, ки тобеъияти мулкҳои минтақа аз он давлатҳои кудратманд хусусияти рамзӣ дошта, амалан онҳо аз тарафи ҳокимони маҳаллӣ идора мешуданд.

Бояд қайд кард, ки дар ҷодаи равшангарии таърихи кӯхани Помиру Бадахшон, маълумотҳои сайёҳону муаррихони Чин ниҳоят назаррас аст. Нахустин маълумоти нисбатан мӯътамад доир ба Осӣи Миёна дар Чин ба нимаи дуҷуми асри II то милод рост меояд. Аниқтараш ин бо ташаббуси император Уди (140-86 пеш аз милод), ки мехост бо йучиҳои ғарбӣ наздикӣ ҷуста, онҳоро чун иттифокчӣ бар зидди гунҳо хезонад, сурат гирифта буд. Барои иҷрои ин мақсад соли 139 то милод бо сардории Чжан Тсян ба назди йучиҳо, ки дар ҳудуди Мовароуннаҳр қарор доштанд, сафорати калон фиристод. Азбаски ин

---

⁴²Аз ҷумла, ба ақидаи Т. Н. Пахалина «Сикошим» маънии кишвари «Сакҳо»-ро дорад. Ниг.: Пахалина Т. Н. происхождении топонимов Ишкашим, Язгулям и Вахан//Иранское Языкознание. – М.: Наука, 1976. –С.178-179.

⁴³Ниг.: Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. –Душанбе: «Дониш», 2006. –С.62-63.

сафорат аз худуди сарҳадии гуннҳо мегузашт, ӯ дасгир шуд. Пас аз чанд соли дар асирӣ будан, гурехта, аз тариқи мулки Давон (Фарғона) худро ба қароргоҳи Ӯичиҳои калон расонд. Баъди гуфтушуниди бенатича Чжан Тсян як сол дар Дахя (Бохтар) монда, ҳангоми бозгашт аз тариқи замини қабилаҳои Тибет сукунатдошта, боз аз нав ба дасти гуннҳо афтид.

Бо тақозои тақдир аз нобасомониҳои дар байни қабिलाҳои гуннҳо суръат гирифта, Чжан Тсян тавонист бил-охира ба Чин баргардад. Натиҷаи ин сарсонҳои барои ҳаёташ хатарнок ва сафари тӯлонӣ, таълифи қайдҳои сафарии ӯ – «Шитзи» гардид. Гарчи доир ба Помир маълумоти дақиқ набошад ҳам, дар муқоиса бо дигар далелҳои маъхазӣ ба он далолат мекунад, ки дар асри II то милод, дар давраи ин сафари Чжан Тсян ва баъди он роҳи пайвандкунандаи Хитой бо мулкҳои Осиёи Миёна, ба воситаи Фарғона мегузашт. Ҳамчунин аз мантиқи маълумоти дар «Шитзи» буда, бармеояд, ки дигар сафорати аз Чин ба Анси (Парфия) соли 105 то милод фиристода, аз он ҷо ба воситаи қаламрави Фарғона баргаштааст⁴⁴.

Доир ба Помир дар «Сянханшу», ки дар нимаи дуоми асри I пеш аз милод аз тарафи Бан Гу (соли ваф. 92 то милод) таълиф шудааст, маълумоти муфид дарёфт мешавад⁴⁵. Дар маълумоти ҷуғрофии доир ба Сиюя (Туркистони Шарқӣ) овардаи муаллиф аз Сунлин ёдовар шудааст, ки Помир дар назар дошта мешавад. Бо ишора ба ҳамин маъхаз А. М. Манделштам қайд мекунад, ки Сунлин бо кӯҳҳои онро дар ихота дошта, барои Помир дар адабиёти ҷуғрофии Чин мақоми қавӣ пайдо намулдааст⁴⁶.

---

⁴⁴Бичурин Н. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии. – Т. II. – М.- Л., 1950.-С.147.

⁴⁵Ниг.: Бичурин Н. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии. – Т. II. –С. 169-214

⁴⁶Ниг.: Мандельштам А. М. Материалы к историко-

Вобаста ба чараёни воқеаҳои дар асрҳои VII-VIII сурат гирифта, ки ба рушди муносибатҳои сиёсӣ, сафоратию тичорати байни мулкҳои Осиёи Миёна ва Чин мусоидат мекарданд, барои рӯи кор омадани маълумотҳои нисбатан пурраву аз воқеияти замон даракдиҳанда бештар заминаи мувофиқ пайдо шуд.

Бояд қайд кард, ки баъзе аз муаррихони ба воқеияти замон дуруст сарфаҳм нарафта, мавҷудияти маълумотҳои дар қайдҳои сафари роҳбону дигар сайёҳатчиёни ин замони Чин қой доштаро чун тобеъияти мулкҳои Помир ва Бадахшонро ба Чин маънидод мекунанд, ки ин мутлақо бепоя буда, аз шарҳи мақсадноку ғаразмандонаи онҳо бармеояд.

Дар воқеъ, дар маъхазҳои ба ин давра иртибот дошта, доир ба Помир маълумоти хеле ҷолиб ба назар мерасад. Аз мантиқи онҳо бармеояд, ки суръат гирифтани раванди амалиётҳои ҷангии байни Чин ва Ҳоконии туркҳои ғарбӣ дар нимаи аввали асри VII дар минтақа, ки соли 638 ба шикаст ва завол ёфтани нуфузи туркҳо сабаб шуда буд, ба вазъи сиёсии мулкҳои Помир бетаъсир буда наметавонист.

Ба дарбори императорони Чин зуд-зуд ташриф овардани намояндагони мулкҳои Помир ва то рафт бештар сурат гирифтани алоқаи сафоратию тичорати байни онҳо аз як тараф аз афзудани нуфузи байналмиллалии Чин дарак диҳад, аз тарафи дигар қавӣ будани мустақилияти сиёсии ин мулкҳоро нишон медиҳад. Табиист, ки на ҳама маълумоти инъикоскунандаи ин муносибат то замони мо расидааст, вале аз мантиқи маъхазҳо ғарази сиёсӣ ва зӯран бор кардани нуфузи сиёсии Чин дар минтақа маълумоте ба назар намерасад. Ба дарбори императори Чин соли 646

географическому обзору Памира и припамирских областей. – Сталинабад: Из-во АН ТаджССР, 1957. –46-47.

ташриф овардани намояндаи Шени (Шуғнон) низ дар ҳадди эҳтиромгузории байнидавлатӣ будааст.

Императори Чин дар минтақаи аз доираи ҳокимияти Ҳоконати ғарбии турк баровардааш, ислоҳоти маъмури гузаронда, он худудро ба 16 губернаторӣ тақсим намудааст, ки аз ҷиҳати масоҳат калонтаринаш Йуечжи, 25 округро дар бар мегирифт. Яке аз онҳо бо марказаш шаҳри Ботэшан дар худуди қисмати назди Помири Ғарбӣ ҷой дошт. Вале ин ҳаргиз нишондиҳандаи ба доираи нуфузи сиёсии Чин афтидани ин минтақа буда наметавонад. Гарчанде баъзе аз муҳаққиқон Вахонро ба сифати губернияи бо ном Няофэй нишон дода, тобеъияти онро аз Чин тахмин карда бошанд ҳам, барои тасдиқи ин тахмин далели маъхазии боэътимоде пеш наоварданд. Ҳамчунин дар адабиёти илмӣ ишораи барғалате нисбат ба Шуғнон низ омадааст, ки ин мулки мустақили дар байни Вахону Кумич ҷой дошта, гуё чун губерния ё округи маъмурии Чин ишора ёфта бошад⁴⁷. Вале далелҳои мавҷудияти алоқаи озоди савдоию сафоратии Шуғнон чун воҳиди давлатдорӣ мустақил бо Чин, ин фикрро ба тамоми ботил месозанд.

Бояд қайд кард, ки ислоҳоти маъмурии солҳои 659-661 гузарондаи императори Чин дар минтақаи қаблан зердасти туркон буда, вобаста ба вазъи мураккаби сиёсӣ, амали қатъӣ гирифта натавониста, аз расмиятчиғии маъмурии рамзӣ (номиналӣ) беш набуд. «Ҳокимияти сиёсии бевоситаи Чин, - менависад А. М. Манделштам,- фақат дар Туркистони Шарқӣ ва минтақаи назди Помири Шарқӣ паҳн шуда буд, вале он ҳам то андозае маҳдуд буд. Аз ин ҷиддан дигар нашудани сохтори маъмури дарак медиҳад.

---

⁴⁷Мандельштам А. М. Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей с древнейших времен до X в. н.э. - С.136-137.

Дар Тахористон ҳокимияти ябгу (ябгу ё чабгу), ки унво-ни губернатории Йуечжи гирифта буд, ягон итоаткории маъмурии нав дар ин ҳудуд арзи вучуд накард. Ба ин мактуби ҳокими (чабгу) Тахористон Пуло тегин ба императори Чин гувоҳӣ медиҳад. Дар он дар қатори мулкҳои дар итоати чабгу қарордошта, на танҳо Бадахшон инчунин Хуми (Вахон) ишора ёфтааст, вале чун воҳиди маъмурии губернаторӣ тобеъияти онҳо ба Чин асоси воқеӣ надошт⁴⁸. Аз хулосаи А. М. Манделштам бармеояд, ки минтақаи “назди Помири Шарқӣ” ҳаргиз маънии аз ҷиҳати чуғрофӣ дар бар гирифтани ҳудуди худии Помирро надорад, онро чун қаламрави мулкҳои ҳамсоя (дар Туркистони Шарқӣ) бояд фаҳмид. Аз тарафи дигар, сари чанд вақт бо тӯҳфаҳо ба дарбори императори Чин ташриф овардани намояндагони ҳокимони мулкҳои Помиру Бадахшон маъноии тобеъияти онҳоро ба Чин надошта, фақат аз анъанайи эҳтироми тарафайн бармеомад.

Аз байн бурдани ҳокимияти туркҳо дар Туркистони Шарқӣ барои беҳавф гардондани роҳҳои тиҷоратии империяи Чин бо Тахористону Ҳиндустони Шимолӣ, ки ба воситаи мулкҳои Помиру назди Помир мегузаштанд, ҷиддан мусоидат намуд. Баланд шудани нуфузи Чин дар ин паҳноии бузург, ки то сарҳади Эрон тӯл мекашид, барои рушди босуръати тиҷорат дар самтҳои зарурии Роҳи Бузурги Абрешим имконияти васеъ фароҳам овард. Тағйироти ояндаи муносибатҳои сиёсӣ ва тиҷоратӣ фарҳангии Осиёи Марказӣ, ки барои мулкҳои Помиру Бадахшон бетаъсир буда наметавонист, ба ҳуҷуми арабҳо пайвастагии зич дорад.

Бояд қайд кард, ки то ибтидои асри VIII амалиёти арабҳо дар Мовароуннаҳр берабту муваққатӣ буд. Қутайба ба амалиёти ҷангии арабҳо хусусияти муттасил бахшид. Ӯ аз парокандагии сиёсии Мовароуннаҳр истифода

---

⁴⁸Манделштам А.М. Ҷамон асар. – С. 138.

бурда, онро пурра ба тобеъияти Хилофати Араб дароварданӣ шуд. Ба муқобилияти саҳти аҳолии маҳаллӣ нигоҳ накарда, Қутайба дар натиҷаи ҷангҳои даҳсола (705-715) Мовароуннахрро ба Хилофати Араб тобеъ намуд.

Чин дар ин давра ҳолати ниҳоят ногувори сиёсиро аз сар мегузаронд. Аз ин рӯ наметавонист, ба ҳокими (ҷабғу) Тахористон кӯмак намояд, чунки аз соли 665 сар карда, бо Тибет дар ҳолати ҷанг қарор дошт.

Соли 670 лашкари Тибет тамоми Туркистони Шарқиро ишғол намуда, то соли 692 онро зери итоати худ нигоҳ дошт. Гуфтушуниди сулҳи байни Чину Тибет соли 696 бенатича анҷом ёфт. Музофотҳои ҳамшафати ҷанубии назди Помир то соли 717 дар итоати Тибет қарор доштанд.

А. М. Манделштам ба маъхазҳои ҷинӣ такя карда, ба ҳулосае омадааст, ки соли 722 баъди дар навоҳии ҳамҷавори сарҳадоти ҷанубии назди Помир танг карда баровардани тибетӣҳо, нуфузи сиёсии Чин дар минтақа баланд шудааст.

Мавқеи ҳалқунандаи Чинро дар танг кардани тибетӣҳо шинохтани ду ҳокими дар тобеъияти Шени (Шуғнон) қарордошта низ аз чунин воқеъият бармеояд⁴⁹. Вале ин ҳаргиз маънои паҳн шудани ҳокимияти Чин дар минтақаро надорад. Ин аз шинохти мағлубияти тибетӣҳо ва ғалабаи ҷинӣҳо дар навоҳии аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ба Помир наздик беш буда наметавонист.

Аз раванди воқеаҳо ҳулосае бармеояд, ки он замон мулкҳои Помиру Бадахшон мустақилияти худро нигоҳ медоштанд. Агар майли ба Чин наздикшавӣ ҳам бошад, аз иқтидори онро ба муқобили арабӣҳо истифода бурдан беш набуд. Аз ин рӯ, сабаби дар Осиёи Марказӣ ҷой ёфтани

---

⁴⁹Мандельштам А. М. Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей с древнейших времен до X в. н.э. – С. 142-143.

нуфузи сиёсӣ ва муваффақиятҳои аввалини ҳарбии Чин дар Туркистони Шарқиро дар муқовимати аҳолии ин паҳнои чуғрофӣ ба муқобили арабҳо бояд чувт.

Яке аз нишондиҳандаҳои паҳншавии таъсири арабҳо дар Тахористон Толиқонро ишғол намудани Қутайба ҳисоб меёбад. Дар «Таъриху-р-русули ва-л-мулук»-и Табарӣ, дар ҷое, ки суҳан аз ҳаводиси соли наваду яқум (9 ноябри 709-28 октябри 710) меравад, ҷунин омадааст: «Вақте марзбони Марварӯд аз омадани Қутайба ба вилояти хеш хабар ёфт, ба диёри порсиён гурехт. Қутайба ба Марв расид ва ду писари вайро бигирифтӯ бикувшт ва биёвехт. Он гоҳ ба сӯи Толиқон рафт, ки фармонравои он ҷо бимонд ва бо вай набард накард. Қутайба низ даст аз ӯ бидошт. Дуздоне он ҷо буданд, ки Қутайба онҳоро бикувшту биёвехт, он гоҳ Амр ибни Муслимро бар Толиқон гумошт ва сӯи Форёб рафт»⁵⁰. Сипас Табарӣ аз Балху Бағлон ва дараи Хулмро ишғол намудани Қутайба ёдовар шудааст⁵¹. Вале ин маълумоти Табарӣ нишондиҳандаи пурра ба тобеъияти арабҳо гузаштани аҳолии минтақаро надорад. Инро маълумоти доир ба ҳодисаҳои соли 108 ҳ. (8 майи 726–27 апрели 727) овардаи ҳамин муаллиф, ки аз шикастхӯрии волии халифаю сарлашқари араб дар Хуросон Асад ибни Абдуллоҳ дар ғазои Хутталон ёдовар шудааст, тасдиқ мекунад. Табарӣ аз ҷумла, шикаст хӯрдану ҳазимати Асадро аз мардуми Хуросон бо ҳамон шеъри тоҷикии маъмул ҷунин овардааст:

Аз Хутталон омадӣ,
Ба рӯ табоҳ омадӣ,
Бедил фароз омадӣ⁵².

---

⁵⁰Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ. Таъриху-р-русули ва-л-мулук. (минбаъд. Таърихи Табарӣ). Ҷилди нуҳум. Китоби 5 (иборат аз ҷилдҳои 8,9,10). –Душанбе, 2014. - С.3412.

⁵¹Ҳамон ҷо. –С. 3412-3413.

⁵²Таърихи Табарӣ. Ҷилди нуҳум. Китоби 5. –С. 3622.

Мавриди қайд аст, ки фақат баъди 10 сол (119 ҳичрӣ, ки ба соли 737 милодӣ баробар аст) ба Асад муяссар шуд Хутталро ишғол намояд.

Аҳолии дар зери итоати арабҳо мондаи Мовароуннахру Тахористон, дар муборизаи озодихоҳии хеш ба ёрии Чин умед мебаст. Бесабаб набуд, ки соли 719 намояндагони чанде аз мулкҳои ин ду кишвар ба назди императори Чин сафорат фиристода, хоҳиш карданд, ки онҳоро дар муборизаи зидди арабҳо дастгирӣ намояд. Дар қатори сафирон намояндаи ҳокими мулки Сзюйми (Кумед ё Кумич) низ ишора ёфтааст. Дар мактуби ҳоким аз ҷумла омадаст, ки арабҳо мулки ӯро ғорат кардаанд ва аз император хоҳиш дорад, ки барои пеши роҳи онҳоро гирифтани чора андешад. Императори барои ба муқобили арабҳои аз мулкҳои сарҳадӣ хеле дур ва қувваи ҳарбии кофӣ надошта, фақат бо расман эътироф кардани ҳуқуқи ҳокимиятдории ҳокимони ин мулкҳо маҳдуд шуд. Дар қатори онҳо ҳокими Хуми (Вахон) низ ёд шудааст. Чунин гуфтушунид дар байни императори Чин ва ҳокиме аз Тахористон соли 719 сураат гирифтааст. Аз мантиқи маълумот бармеояд, ки ҳокимони минтақа мустақилияти пурра дошта, ба ёрии Чин ба муқобили арабҳо фақат чун иттифоқчӣ умед мебастанд.

Дар оянда низ чунин музокирот идома доштааст. Масалан, соли 727 ҳокими (ҷабғу) Тахористон ба императори Чин мактуб навишта, хабар додааст, ки падарашро арабҳо ба асирӣ гирифтаанд ва ба кӯмаки ӯ эҳтиёҷ дорад. Вале ин дафъа низ ёрии император аз он иборат шуд, ки ба ин ҳоким соли 729 унвони шоҳии Ида (Ҳайтолиён) бахшида шуд. Шояд бо чунин сиёсатбозӣ, императори Чин фақат нишон доданӣ буд, ки ӯ пурра мустақилияти ҳокими Тахористонро мешиносад. Вале дар ҳар сураат нисбат ба нақшаи забткоронаи арабҳо бетарафӣ зоҳир намуд.

Арабҳо бошанд, бидуни ҳарос аз мудохилаи Чин доираи забткориҳои худро васеъ намуда, то сарҳади Вахон

расиданд. Дар ин лаҳза низ умеди аз Чин кӯмак гирифтани ханӯз боқӣ монда буд. Соли 728 сафири ҳокими Вахон, солҳои 730 ва 732 худи ҳокимони ин мулк бо тухфаҳои зиёде ба дарбори императори Чин омада, аз ӯ дар мубориза ба муқобили арабҳо мадад чустанд. Вале ягона «кӯмаки»-и император дар он зоҳир гардид, ки ба ҳокими дуҷуми ба дарбор омадаи Вахон унвони генерали гвардияи императорӣ дода шуд. Ин «муқофот» аз ихори «ёрии маънавӣ» беш буда наметавонист.

Заифии нуфузи сиёсии Чин дар минтақа нафақат дар комилан бечуръатии қотеонаи он ба муқобили арабҳо, инчунин дар то охир шикаст дода натавонистани тибетиҳо низ зоҳир мегашт. Солҳои 30-юми асри VIII амалиёти ҷарбии ин ду давлат дар Туркистони Шарқӣ авҷ гирифт. Ибтидои солҳои 40-ум тибетиҳо тавонистанд муваққатан воҳаи Хутанро забт намоянд. Ба маълумотҳои дастрас шудаи чиной ва хулосаи олимони аврупоӣ тақия карда, А. М. Манделштам воқеаҳои солҳои 40-уми асри VIII минтақаро шарҳ дода, қайд намудааст, ки дар муқоробаи соли 747 дар Қошғар суратгирифта, лашкари Чин тавонист қӯшунҳои Тибетро торумор намояд. Дар ин муқороба Хутану Шуғнон ба лашкари Чин кӯмак намудаанд. Ин ҳам далелест, ки мустақилияти пурра доштан ва қавӣ будани иқтисоди ҷарбии Шуғнонро тасдиқ менамояд.

Ҳамчунин бояд қайд кард, ки ҳамин соли 747, акнун ин империяи нисбатан соҳибқудрат, ба ҳар восита барои васеъ кардани нуфузи иқтисодиву ҳудудии худ талош мекард. Аз ҷумла мехост, имконияти барояш мувофиқи роҳҳои савдоиро таъмин намояд. Бо назардошти он, ки чунин роҳи муҳимми савдоии Ҳиндустон аз ҳудуди Помир мегузашт, барои бехатарии онро таъмин намудан, қӯшунҳои империяи Тан зери фармондихии генерал Гао Синҷи ба ҳудуди Помир ворид гардида, то соли 750 дар он ҷо мон-

данд⁵³, ки ин ҳадро чун тобеъияти воқеӣ шумурдан бемантиқ ба назар мерасад.

Солҳои 30-40-уми асри VIII дар байни Чину Тибет ҷангҳои бардавом сурат гирифта буданд. Вазъи бартарии ҳарбии Чин, ҳанӯз аз ғолибияти пурраи он дарак намедод. Ин муқовимат солҳои 50-ум низ идома дошт.

Бояд қайд кард, ки ба ниҳоят заиф будани муқовимати Чин нисбат ба забткориҳои мустаҳкам шудани ҳокимияти сиёсии арабҳо дар Осиёи Миёна нигоҳ накарда, лаҳзаҳои бархурди ҳарбӣ миёни онҳо низ ба назар мерасид. Масалан, ҳангоми юриш соли 750 ба Чоч ва асир гирифтани ҳокими он аз тарафи яке аз лашкаркашони намоёни Чин Гао Сян-чжи, сабаби ҳучуми арабҳо гардид.

Дар муҳорибаи шадиди соли 751 дар Талас гузашта, арабҳо бо ёрии қарлуқҳо тавонистанд ба лашкари Чин шикасти қатъӣ расонанд. Қобили қайд аст, ки Ҳафтрӯд баъди афтидани давлати пурқуввати туркҳо низ, дар дасти онҳо боқӣ монда, на арабҳо ва на Чин онро тобеъ накарда буданд. Мудохилаи Чин ба қорҳои дохилии Туркистони Ғарбӣ баъди аз тарафи сарлашқари араб Зиёд ибни Солеҳ соли 751 шикаст хӯрдан қатъ гардид. Дар навбати худ арабҳо ба баровардани қарлуқҳо аз Фарғона дар охири асри VIII маҳдуд шуда, дар қисмати шимолӣ-шарқии минтақа, аз Талас дуртар нарафтаанд⁵⁴.

Империяи ниҳоят заифи Тан акнун бо ҳар восита меҳост бо Тибет наздикӣ чӯяд. Вале ба он муваффақ наме-

---

⁵³ Постников А. А. Схватка на «Крыше мира». Политики, разведчики, географы в борьбе за мир в веке. –М.: РИПОЛ классик, 2005. –С.56. Бояд қайд кард, муаллиф, харита ва ҳуччатҳои расмии дасти аввалро ба китоб ворид намудааст. Ин ба мо имкон дод, ки чунин маъхазҳои бозътимодро ба сифати иқтибос, мавриди истифода қарор диҳем.

⁵⁴Бартольд В. В. Очерк истории Семиречья//Академик В. В. Бартольд. Сочинения. –Т.II. –Ч.1. –М.: Изд-во восточной литературы, 1963. –С.36.

шуд. Тибет дар навбати худ соли 760 ба музофотҳои қисми ғарбии Чин ҳучум карда, ҳатто муваққатан тавонист, ки соли 763 пойтахти он - Танро ишғол намояд. Миёнаи солҳои 60-ум қисми асосии Туркистони Шарқӣ ба тобеъияти Тибет гузашт. Чин маҷбур шуд, ки соли 783 бо Тибет шартномаи сулҳро ба имзо расонад.

Аз далелҳои дар боло ишораёфта, ҳулосае бармеояд, ки то миёнаи солҳои 50-ми асри VIII муносибатҳои сафоратию тичорати байни Чину мулкҳои Помир вобаста ба воқеияти замон ҷараён доштаанд. Дар нимаи дуҷуми солҳои 50-ум, то андозае суръат гирифтани таъсири Тибет дар мулкҳои атрофи Помир ба назар мерасад. Тибетҳои солҳои 755-797 Балтистон, Гилгит ва Ясинро, ки дар ҳамҷаворӣ ҷануби назди Помир ҷой доштанд, ба итоати худ дароварда бошанд ҳам⁵⁵, вале ба мулкҳои дохили минтақа ворид шуда натавонишанд.

Бо мурури доман афрӯхтани забткориҳои араб, иҷборан кашидани соқинони паҳнои Осиёи Миёна, ба доираи ислом ва мустаҳкам гардидани иқтисодии сиёсӣ ҳарбии он дар минтақа, нуфузи бе ин ҳам ниҳоят заифии сиёсӣ Чин ва баъдан Тибетро пурра коҳиш дод. Акнун, ки доираи идораи маъмурии арабҳо дар Осиёи Миёна васеъ шуда, то ба сарҳади Помир мерасид, табиист, ки кӯшиши ба ин ё он дараҷа бардоштани нуфузи сиёсӣ Чин ё Тибет дар минтақа натиҷаи дилхоҳ дода наметавонист⁵⁶. Вале ин ҳаргиз маънии пурра қатъ гаштани равобӣ байни онҳоро надорад. Равнақи муттасили муносибатҳои тичорати

---

⁵⁵Мандельштам А. М. Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей с древнейших времен до X в. н.э. –С. 175.

⁵⁶ Ниг. Фафуров Б. Точикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум. –Душанбе: «Ирфон», 1983. –С.408-441; Мандельштам А. М. Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей. –С. 139-151.

Чин ва мулкҳои Помир тибқи Роҳи Бузурги абрешим дар тамоми давраи асримӣнагӣ равшан зоҳир мегардид.

Ҳаракати забткоронаи арабҳо охири асри VIII дар ҳудуди назди Помир ва Помир сурат гирифт. Аз рӯи маълумоти ал-Яъқубӣ, арабҳо дар давраи волии Хуросон будани Фазл ибни Яҳё, соли 794/95 Шугнонро забт намуданд. Қаблан онҳо Вахонро, ки бо ёрии Тибет ё Чин умед баста, мустақилияташро нигоҳ доштани буд, ба тасарруфи худ дароварданд. Тахмин аз ин пештар, арабҳо дар Қаротегин (дар қалъаи Рашт) истехком гирифта, онро аз қарлуқҳо, ки ба водии Сурхоб ҳучум кардани буданд, хифз намуданд⁵⁷.

Шиносой бо вазъи замони минтақа баъди паҳн шудани таъсири ислом тахмине пеш меорад, ки мулкҳои Помири Фарбӣ – Вахон, Шугнон ва Рӯшон дар охири асри IX дар ҳайати волигии Хуросони Хилофати араб бошанд ҳам, ин тобеият амалан рамзӣ (номиналӣ) буд⁵⁸.

Дар сарчашмаҳои хаттии арабию форсӣ-тоҷикӣ мулкҳои Кумед, Бадахшон, Карон, Шикинон, Вахон, Рӯшон дар тобеияти давлати Сомониён нишон дода шудаанд, вале амирони Сомонӣ мустақилияти нисбии ин мулкҳоро нигоҳ доштаанд, ки он дар идоракунии намояндагони маҳаллӣ ба назар мерасид.

Албатта, метавон доир ба дараҷаи тобеияту мустақилияти мулкҳои Помиру Бадахшон баъди суқути давлати Сомониён, дар замони ҳокимияти силсиласулолаҳои кӯчии турку муғул то замони ба Русия ҳамроҳ кардани Осиёи Миёна маълумотҳои нисбатан муфассал овард. Вале вобаста ба муҳтавои мантиқии гузориши масъала,

---

⁵⁷Мандельштам А. М. Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей. – С. 175.

⁵⁸Искандаров Б. И. Социально-экономические и политические аспекты истории памирских княжеств (X в. – первая половина XIX в.). – Душанбе: «Дониш», 1983. –С.35.

дар ин давраи тўлонӣ чи тавр сурат гирифтани муносибатҳои байни мулкҳои Помиру Бадахшон ва давлати Чинро ба таври умумӣ нишон додан ба мақсад мувофиқ аст.

Бояд қайд кард, ки аз давраи дар Хуросону Мовароуннахр доман паҳн кардани ҳокимияти Хилофати Араб ва ташкилёбию рушди давлати Сомониён, давлати Чин дар Осиёи Миёна аз рӯи иқтисодӣ ҳарбию воқеияти барояш носозгори замон то миёнаи асри XVIII сиёсати ғайбӣ бурда наметавонист.

Баъди афтидани империяи Мин (1368-1644) дар Чин намояндагони сулолаи манҷурии Син (Цин) ҳокимиятро ба даст гирифтанд. Ин давраи соҳибтаҳтии онҳо, ки дар таърих чун Империяи Син маълумият дорад, хеле тўлонӣ буда, солҳои 1644-1911-ро дар бар гирифтааст. Империяи Син дар замони соҳибтаҳтии Канси (1662-1722) ва Сянлун (1736-1795) тавонист, ки қувват гирифта, ҳудуди худро васеъ кунад. Аз ҷумла соли 1757 хонигарии Ҷунгарҳо, 1760 Туркистони Шарқӣ (Қошғар) ва дар охири асри XVIII Тибетро ба тобеъияти худ дарорад⁵⁹.

Дар баъзе аз харитаҳои тартибдодаи ҷуғрофиёшиносон дар асрҳои XVII-XVIII Ёрканд, ки қисмати ҳудудии Қошғар ҳисоб меёфт, дар қаламрави Чин ҷой дода шудааст. Ҷуғрофиёшиноси бузурги олмонӣ Карл Риттер (1779-1859) қайд намудааст, ки хангоми ҳокимияти Чинро шинохтани Туркистон (соли 1756) волии бузургро дар Ёрканд муваққатан ҷой дода, сипас идораи ӯро ба Қошғар ва баъдан ба Ўш кўчониданд. Шаҳри Ёркандро отряди ҳарбии иборат аз 650 сарбози чинӣ дидбонӣ мекард. Ҳудуди сарҳадии ин мулк дар шарқ ба Ўш, дар ғарб ба Бадахшон, дар ҷануб ба Хутан, дар шимол бо Қошғар мерасид. Дар шаҳри Ёрканд ва атрофи он 80 ҳазор хонавода муаяйн шудааст. Аз рӯи ҳисоби тахминии ба сари ҳар оила рост омадани 5 нафар

---

⁵⁹ Ниг.: Советская историческая энциклопедия. –Т. 7. –М.: Изд.-во «Советская энциклопедия», 1965. –С.314-317.

аҳли хонавода, шумораи умумии аҳоли ба 400 ҳазор мерасид. Аз ин теъдод шумораи андоздиҳандагон 32 ҳазор нафарро ташкил меод⁶⁰.

Бояд қайд кард, ки Туркистон солҳои 70-уми асри XVII зери итоати чунгарҳо ё элётҳо қарор дошт. Қошғар аз давраи охирин намояндагони сулолаи Темуриён бо Чин муносибатҳои сафоратӣ ва тичоратӣ дошта, бо мурури замон таъсири сиёсии он бештар боло мегирифт. Ин дар навбати худ муқовимати хоҷаҳои Қошғарро, ки ҳокимият-дориро дар даст доштанд, то рафт бештар мегардонд. Дар байни хоҷаҳо бештар Маҳмуд нуфузманд буд. Солҳои дар тобеъияти хони Чунгар будан, тавонист, ки боварии ӯро ба даст оварда, ба сифати ҳокими Туркистони Шарқӣ бо қароргоҳаш дар Ёрканд шинохта шавад. Вале аз ҳаракати истиқлолиятхоҳиаш боҳабар шуда, хони Чунгар ӯро дар маҳбас ҷой кард. Баъди шикаст хӯрдани хони Чунгар аз кӯшуни Чин, Маҳмуд озод шуда, ба хизмати саркардагони ҳарбии Чин роҳ ёфт. Даре нагузашта ӯ барои хизмати содикона бо фармони императори Чин аз нав ҳокими чанде аз мулкҳои Туркистони Шарқӣ таъйин гардид. Ин дафъа низ бо аввалин заду хӯрди бебарори ҳарбии Чин ӯ ба тарафи муҳолифин гузашт. Барои ин гуноҳ шояд ӯро ба қатл расонда бошанд, зеро аз соли 1758 ахборе аз ӯ дар маълумотҳои мавҷуда ҷой надорад.

Акнун ба майдони сиёсат писаронаш Ҷаҳонхоҷа ва Хонхоҷа бароманд. Онҳо ба зудӣ дар байни мусулмонон нуфуз пайдо карда, тавонистанд, ки мардумро ба муқобили амалиётҳои ҳарбии Чин ба шӯриш бархезонанд. Ба сарфармондеҳи кӯшунҳои Чин Чжао Хой муяссар шуд,

---

⁶⁰Ниг.: Риттер К. Землеведение. География стран Азии находящихся в непосредственных сношениях с Россией. Восточный или Китайский Туркестан. Перевод, примечания и дополнения по источникам профессора В. В. Григорьева. Вып первый – перевод и примечания. – СПб., 1869. –С. 110-118.

ки муқобилияти Қошғарро шикаста, онро ишғол намояд. Дар маълумотномаи Чжао Хой аз 13 сентябри соли 1759 ба императори Чин Сян-Лун (Цянь-Лун) фиристода, омадааст: «Ба ғайр аз ду шахрҳои асосӣ, Ёрканд ва Қошғар лашкари императори Чин –дар замини Муҳаммадиҳо (манзур мусулмонҳо – Х.П.) –Хой-бу дар Бухорои Хурд (Туркистони Шарқӣ дар назар аст – Х.П.) ҳамчунин 17 шахрҳои хурду бузург ва 16 ҳазор деҳоту хуторҳоро тобеъ намудем»⁶¹. Баъди дар Қошғару Ёрканд шикаст хӯрдан, исёнгарон ба самти Хутан ҳаракат намуданд. Бо шикаст додани хоҷаҳо дар ин ҷо, Чжао Хой барои думболагири онҳо, ки ба тарафи Бадахшон фирорӣ шуданд, ёрдамчии худ Фу-деро сафарбар намуда, худаш ба Қошғар баргашт⁶². Фу-де дар Аличур ба исёнгарон зарба зада, муқобилияти онҳоро то андозае суст кард. Боқимондаи онҳо ба роҳи мушкилгузари Бадахшон гурехта, моҳи сентябри соли 1759 барои идомаи муқобилият қувва чамъ намуда, муборизаро идома доданд.

Бояд қайд кард, ки аз рӯи маълумотномаи Фу-де аз 23 ноябри соли 1759 дар муҳорибаи ҳалқунандаи охириин, ба кӯшунҳои Чин муяссар гардид, ки 12 ҳазор муқобилиятнишондихандагон ва тарафдорони онҳо ҳатто занону кӯдаконро асир гиранд. Ҳамчунин ба сифати ғанимати чангӣ сарбозони Чин 10 ҳазор силоҳҳои гуногун (милтик, шамшер, камонғулак, тирдону тӯп), 10 ҳазор чорвои калону хурд ва аспҳоро ғасб намуданд⁶³.

Баъди шикаст хӯрдан, саркардагони хоҷаҳо бо умеди раҳой ёфтани ба назди ҳокими Бадахшон Султоншоҳ паноҳ бурданд. Табиист, ки ҳоким барои ҳифзи онҳо ба он им-

---

⁶¹Риттер К. Землеведение. – С. 263.

⁶²Риттер К. Землеведение. –С. 269; Ҳамчунин ниг.: Примечания и дополнения переводчика В. В. Григорьева. дар китоби номбурда – С. 521.

⁶³Риттер К. Землеведение. –С.272-273.

перияи дар таносуб қудратманд муқобилият карда намета-
вонист. Аз ин рӯ бо фармони ӯ саркардагони хоҷаҳо ба
катл расонда шуданд. Барои боварӣ ҳосил кардан ба қат-
ли онҳо ва намоиш додани иқтидори ҳарбии худ импе-
ратори Чин Сян-Лун аз ҳокими Бадахшон талаб намуд, ки
часади саркардаи шӯришгаронро ба Пекин баранд. Барои
нишон додани изҳори садоқат ба императори Чин, Сул-
тоншоҳ сафорати махсус ташкил намуда, дар қафаси оҳа-
нин сари аз тан ҷудо кардаи Хоҷаи Калонро (дар маълум-
отҳо бо исми Хон Хоҷа омадааст) ба император фирис-
тод ва он чун рамзи ғалабаи бузург дар назди издиҳом ба
намоиш гузошта шуд. Ба ҳарбиёни дар ин маърака хизмат
дошта, хосатан Чжао-Хой ва Фу-де рутбаҳои баланди
ҳарбӣ, ҳамчунин аъзоёни сафорати ҳокими Бадахшон бо
инъомҳо қадршиносӣ шуданд⁶⁴.

Чунин анҷом ёфтани ҳаводиси дар боло ишора ёфта,
барои ба тобеияти Чин гузаштани Туркистони Шарқӣ му-
соидат намуд. Вале ин ханӯз маъноӣ аз тарафи аҳолии ин
пахно бе чуну чаро шинохти ҳокимияти сиёсии Чинро на-
дошт. Ҳаракати озодихоҳии сокинони ин минтақа ҳамона
идома дошт. Ин дар ҷунбиши халқии дар Ўш соли 1765 бо
сардории ҳокими он Абдуллоҳ, ки ба нигоҳдошти гар-
низони ҳарбии Чин нигоҳ накарда, аз итоат сар мепечид,
возеҳ ба назар мерасид. Чунин амали ғайриқонунӣ зидди ҳо-
кимияти марказӣ дар охири асри XVIII – ибтидои асри
XIX дар Ёрканд ва Қошғар ба равшан ба назар мерасид.

Ҳамин тариқ, муносибати Чин дар раванди ин воқеаҳо
ба Помир дар он зоҳир мегардад, ки соли 1759 баъди ши-
каст додани шӯриши хоҷагон, лашкари он таҳти фармон-
диҳии Фу-де исёнгаронро думболагирӣ намуда, ба ин
минтақаи баландкӯҳ ворид гардиданд. Бояд қайд кард, ки
ин бо мақсади тобеъ кардани мулкҳои Помир набуда, аз
зарурати пурра паҳш кардани муқобилияти хоҷаҳои Қош-

---

⁶⁴Ҳамон ҷо. – С. 274-275.

гар сурат гирифта буд. Лашкари Чин шӯришгаронро то Яшилкӯл таъқиб намуда, дастаи онҳоро шикаст доданд.

Барои аз худ боқӣ гузоштани нишони таърихии ғалаба сарбозони Чин дар ин ҷо ба сифати ёдгории аз амалиёти харбиашон даракдиҳанда, санги калони хокистарранг гузошта, дар ковокии махсус кандашудаи он санги кабудӣ ҳаққоқишуда ва аз рӯи баъзе маълумотҳо чанд дастхати қоғазӣ ҷой кардаанд. Гирди ин «ёдгорӣ»-ро онҳо бо сангу лой деворбандӣ намуда, ба Туркистони Шарқӣ баргаштанд. Ҳамаи он чизе, ки аз нуфузи сиёсии онҳо дар Помир дарак медиҳад ҳамон сангу девори фарсудаи онро печонда мебошад. Ин ёдгорӣ дар забони мардуми маҳаллӣ чун «Қофирқалъа» шинохта мешавад.

Аз рӯи шуниди намояндаи харбию дипломатии Русия ва муҳаққиқи Помир Б. Л. Громбчевский, ки ба ин ҷо соли 1888-1889 сафари расмӣ дошт, ба Помир сарбозони Чин «хангоми думболагирии яке аз талабгорони тахти Қошғар Ҷаҳонгир хоҷа дар Помир то Яшилкӯл рафта, дар атрофи он истехком гирифтанд. Баъди дар ин ҷо гузаронидани зимистон ба Қошғар баргаштанд. Харобаҳои истиқоматгоҳи онҳо то имрӯз бо номи «Қофирқалъа» мавҷуданд»⁶⁵.

Чун доираи ҳудуди Чин ҳисоб кардани ин мавзёҳои дар Помир ҷой дошта, аз «мантик»-и номуайяни харитабандии ҷуғрофиёшиносони аврупоӣ: Феликс де Роша ва Жоа де Эспинаи португалӣ, Мишел Бенои фаронсавӣ, ки дар хизмати (иезуитҳо) дарбори Чин, барои тартиб додани харитаи империя Син (алалҳусус заминҳои нави ҳамроҳ кардаи Туркистони Шарқӣ) сафарбар шуда буданд, баромадааст.

Масалан, ин ҷуғрофиёшиносони португалии ишораёфта, солҳои 1759-1760 дар юриши ҳарбии кӯшунҳои Чин ба

---

⁶⁵ Громбчевский Б. Л. Современное политическое положение Памирских ханств и пограничной линии с Кашгаром. Военно-политический очерк. –Г. Новый Маргелан, 1891. –С.54.

муқобили хочаҳои Қошғару Ёрканд ширкат дошта, Помирро, ки аз нуқтаи ниҳоии таъқибкунандагон беш набуд, чун каламрави Чин ба харита ворид намудаанд. Ин боис гардид, ки дар худӣ Чин ва дар доираи ҷуғрофиёшиносони аврупоӣ ин харитаро чун нишондиҳандаи расмӣ қабул намоянд.

Ҳамин нишондиҳандаҳои ҷуғрофӣ мутлақо беасоси дар харитаҳо омада, дар оянда барои муайян намудани хатҳои сарҳадӣ дар Помиру Бадахшон байни Англия ва Русия (солҳои 1872-1873 ва 1895), яке аз сабабҳои марказии ихтилофот гардид.

Чӣ тавре маълум аст, амалиёти сиёсии англисҳо дар нимаи дуҷуми асри XIX дар мулкҳои ҷанубии Осиёи Марказӣ ниҳоят фаъол гардид. Ин ба раванди воқеаҳои дар Туркистони Шарқӣ, навоҳии наздисарҳадии Помир, алалхусус дар натиҷаи исёни Яъқуббеки Бадавлат зидди Чин солҳои 1864-1877 дар Қошғар ва дар Синтзсян ташкил ёфтани давлати мусулмонии Ҷеттишаҳр (Ҳафтшаҳр) суръат гирифта, то андозае алоқамад буд. Ин фаъолияти англисҳо ба сиёсати Русия дар минтақа хосатан дар Помир бетаъсир буда наметавонист. Ба ҷузъиёти сафарҳои дар ин давра ба минтақа доштаи намояндагони дипломатӣ ва ҳарбии Русияю Англия банд нашуда⁶⁶, бевосита ба муайян намудани сиёсати Чин дар Помир гузаштан ба мақсад мувофиқ аст.

Сарвари шӯришчиёни зидди Чин Яъқуббеки тоҷик (1820-1877) қирғизҳои Помирро ба ин ҳаракати озодихоҳӣ ҷалб карда тавонист. Баъди ғалабаи шӯришчиён, қисми зиёди онҳо дар хизмати акнун ҳокими Қошғар Яъқуббеки Бадавлат монд. Баъди шикаст додани ин ҳокими Ҷетти-

---

⁶⁶Доир ба сафарҳои намояндагони Русияю Англия дар солҳои 70-80-ми асри XIX ба Помир муфассал ниг. Постников А. В. Схватка на Крыше мира». Политики, разведчики, географы в борьбе за Памир в XIX веке. –М.: РИПОЛ классик, 2005. –С. 104-205.

шаҳр Чин диёри қирғизҳои дар хизмати Яъқуббек будаи Сарикӯлро чун ҷузъи ҳудудии давлати худ эълон кард⁶⁷.

Б. Л. Громбчевский хангоми экспедитсия навбатӣ ба Помир соли 1889 аз Фарғона ба самти Пудара (Кокчар) ва Помир то Ҳиндукуш сафар дошта, мушоҳида кардааст, ки сардори хати сарҳадии Чин бекҳои мавзеи соҳили Аличурро таъйин мекард. Аз рӯи хулосаи ӯ солҳои 1883-1887 гарчанде Чин қариб тамоми Помири Шарқиро дар зери итоати худ ҳисоб кунад ҳам, «вале ин идораи маъмурии он комилан номиналист (фақат ба ном, рамзӣ). Онҳо нафақат аз аҳоли андоз намегиранд, инчунин бехатарии онро аз тамаъҷӯии хони Кунчут, ки андоз ғундошта, барои итоат накардан ҷазо медиҳад, таъмин карда наметавонанд»⁶⁸.

Соли 1890 офитсер-сайёҳ, намояндаи сиёсии англис, Фрэнсис Янгхазбэнд (1863-1942) зимни сӯҳбат бо анбани (ҳоким) Ёрканд дараҷаи тобеияти Аличур-Помирро ба Чин гузошта, ҷавоб гирифтааст, ки доир ба ин масъала маълумот надорад. Дар маҷмӯъ пурсуҷӯи маълумотҳо ин намояндаи (агенти) идораи ҷосусии Англияро ба хулосае оводааст, ки «барои муайян намудани сарҳади байни Афғонистону Чин дар Помир зарур аст, ки кӯшунҳои ҳарбии Чин ин кишвари кӯҳиро истило намоянд»⁶⁹.

Бояд қайд кард, ки Янгхазбэнд, чун тарғибгари сиёсати Англия, худ тарафдори сурат гирифтани чунин амали Чин буд. Маҳз бо ин усул бояд пеши роҳи ба Русия ҳамроҳ кардани Помир гирифта мешуд. Бо чунин даъвати дастгирӣ Чин Янгхазбэнд аз даотайи (ҳокими) Қошғар Ши-ан

---

⁶⁷Иванов Д. Л. Путешествие на Памир//Известия Русского географического общества. –Т. XX. –1884. –С. 239.

⁶⁸Громбчевский Б. Л. Современное политическое положение Памирских ханств и пограничной линии с Кашгаром. Военно-политический очерк. –Г. Новый Маргелан, 1891. –С. 53; Ҳамчунин ниг. С. 284.

⁶⁹Постников А. В. Схватка на «Крыше мира». Политики, разведчики, географы в борьбе за Памир в XIX веке. –С. 292.

18 ноябри соли 1890 мактуб гирифт. Дар мактуби ҷавобии худ ба даотай Янгхазбэнд, аз санги Соматош ёдовар шуда, кайд кардааст, ки дар мавзеи он ҷой дошта, Чин намояндагӣ надорад ва шояд генерал-губернатори Туркистон барои муайян намудани сарҳад ба ин ҷо намоянда фиристода, онро чун ҳудуди сарҳадии Русия ба расмият дарорад. Ҳамчунин Янгхазбэнд ба даотай мефаҳмонад, ки «бо вучуди дар Соматоши Аличур дар Помир мавҷуд будани истехкоми муваққатии ҳарбӣ дар санг фақат таърихи муҳориба ҳаққокӣ шудааст, ки ин далели муайянкунандаи сарҳад буда наметавонад; гузашта аз он, дар Помир ягон намояндаи маъмурии Чин нест ва қирғизҳо дар ҳар ҳолат метавонанд худро раияти Русия ё Афғонистон эълон намоянд. Ман илова мекунам, ки агар Помир аз тарафи Чин ё Афғонистон забт гардад, пеши роҳи русҳо гирифта мешавад. Ҳукумати Ҳиндустон дар он сурат ҳамаи имконияти худро барои пешгирии қардани он ба қор хоҳад бурд»⁷⁰.

Баҳори соли 1891 ин ҷосуси Англия бо ҳар восита намояндагони Чинро даъват мекард, ки ба ин амал даст зананд. Дар чунин ҳолат аз тарафи ҳукумати Англия дар Ҳиндустон кӯмак хоҳанд гирифт. Ин кӯшиши Янгхазбэнд бетаъсир намонд. Даотай барои ба даст овардани маълумоти амиқ ба ин сарҳади Помир намояндагони худро фиристода, баъди фаҳмидани воқеияти ҳол бо сардории генерал Чана иборат аз 30 нафар ба Мурғоб, ба ҷои омезиши Оқбайтал бо Оқсу ва мавзеи Соматош дастаи ҳарбӣ сафарбар намуд.

Бояд гуфт, ки Янгхазбэнд ҳамон навиштаи болои Соматошро, ки чун далели шайъӣ доир ба паҳноии ҳудудии Чин дар Помир намояндагони расмӣ ва ғайрирасмӣ (рӯзноманигорон) нишон медиҳанд, тарҷума намудааст. Матнаш чунин аст: «Дар қуллаи кӯҳ даҳ ҳазор одам силоҳи

---

⁷⁰ Постников А. В. Схватка на «Крыше мира». – С. 295.

худро ба замин гузоштан (яъне таслим шуданд – Ҳ.П.). Афсарони Чин, аз ҳар чор тарафи кутбнамо (бе дучоршавӣ ба муқобилият) ҳаракат карда, гӯё ба мамлакати беодам ворид гардиданд. Ду роҳбари [балвогаронро], диданд, ки муқобилияти ояндаи онҳо, беҳуда аст, гурехтанд; дар ҳолате ки сарбозони мо мисли бабру паланг аз қафои рӯбаху харгӯш медаванд, онҳоро дунболагирӣ намуданд. Қабл аз он, ки сарбозони мо дар ин таъқиботи душман хеле пеш рафта, аз кӯҳҳо гузаштанд (муҳориба анҷом ёфт), вале одамони мо ханӯз тартибу ҳолати ҷангии худро нигоҳ медоштан». Ба сифати тавзеҳот капитан Янгхазбэнд навиштааст: «Сана (таърихи сабт – Ҳ.П.) мавҷуд нест, чунки ҳамон қисмати санги он ҳаққокӣ шуда, шикастааст»⁷¹.

Тобистони соли 1891 Янгхазбэнд, ки аз раъйи худ нагашта буд, бо дастаи начандон калони ҳарбӣ аз нав ба Помир рафта, 4 август аз ба он ҷо омадани отряди ҳарбии рус бо сардории полковник Михаил Ионов огаҳ шуд. Ҳангоми вохӯрӣ Янгхазбэнд, чи тавре ки дар мактуби ба падараш навишта овардааст, ӯ бевосита аз забони Ионов «мо Помирро ғасб намудем... Ман фармон гирифтаам, ки шуморо аз худуди Русия ба қаламрави Чин фирор кунам»-ро шунидааст⁷².

Дар воқеъ, отряди ҳарбии таҳқиқ ва муайянқунандаи рус иборат аз 8 офитсер, 80 сарбози пиёдагард, 33 казакҳо, табиб ва харитабардор (топограф) бо сардории полковник М. Е. Ионов моҳи июли соли 1891 ба Помир фиристода шуд. Дар Яшилкӯл Ионов ду тахтасанги дар болояшон навиштаҷоти бо забонҳои тоҷикӣ, манҷурӣ ва чинӣ дошта пайдо намуда, ба Фарғона фиристод. Соли оянда ӯ худӣ ёдгории Соматошро аз Яшилкӯл ба бойгонии Тошканд интиқол дод ва он вақти зиёде аз назари муҳаққиқон

---

⁷¹ Ҳамон ҷо. – С. 296.

⁷² Постников А. В. Схватка на «Крыше мира». – С. 299.

дур шуда, ахиран онро комиссияи махсуси олимони шӯравӣ соли 1984 дар зерпояи ҳайкали В. И. Ленин пайдо карданд.

15 – 29 апрели соли 1892 дар Петербург ҷаласаи махсус «Доир ба масъалаи Помир» даъват шуда, зарурати ба он ҷо фиристодани дастаи (отряд) ҳарбии навбатӣ муҳокима ва қабул гардид. Сардории отряд ба зиммаи М. Е. Ионов гузошта шуд. 2 июн отряди ӯ ба зиммаи дошта, аз Марғелон баромад. Охири моҳи июн дар Шочони назди дарёи Мурғоб ба қароре омад, ки барои тоза кардани кардани Оқтош ва Яшилкӯл аз сарбозони Чин ва соҳилҳои дарёи Аличурро аз сарбозони афғони дар он ҷо пайдошуда, дастаҳои ҳарбӣ фиридад.

Дар гузориши расмӣ ба вазири ҳарбӣ ирсол намудаи фармондеҳи кӯшунҳои Округи ҳарбии Туркистон доир натиҷаи походи отряди ҳарбии Ионов ба Помир аз ҷумлаи омадааст:

а) кӯшунҳои дар Рангкӯл будаи Чин аз омадани дастаи ҳарбии Ионов хабардор шуда, бо захираи худ ба Рангкӯл гузаштанд;

б) истеҳкоми ҳарбии Чин дар Оқтош вайрон карда шуд;

в) отряди дар Оқсӯ пайдошудаи Чин аз Сарикӯл баромад;

г) дар Яшилкӯл муқобилияти афғонҳо шикаста шуд;

д) корҳои тадқиқотӣ доир ба муайян кардани роҳҳои дар минтақа гузаронда шуда, маводи омӯрӣ ҷамъ гардид;

е) низоми усули нави идоракунии аҳолии маҳаллӣ ба роҳ монда шуд;

ж) нақшаи бо шумури ками кӯшун ишғол кардани Помири Шимоли рӯи кор омад⁷³.

Б. Л. Громбчевский баъди афтидани ҳокимияти Яъқуббек дар Ҷеттишаҳр панҷ маротиба ба Помир ворид гардидани намояндагони ҳарбии Чинро ин тавр муайян кардааст:

---

⁷³Ҷамон ҷо. – С. 348.

1) Соли 1879 ё 1880 ҳангоми таъқиб намудани яке аз талабгорони тахти Қошғар Ҳакимхон тӯра, ки аз ҳисоби қирғизҳои Олой ва Помир кӯшун чамъ намуда, бо Чин чанги муқаддас эълон карда буд. Баъди шикаст хӯрдан ӯ ба Помир гурехт. Фармондеҳи кӯшуни Чин дар Қошғар генерал Дунг ӯро дунболагирӣ намуда, ба Помир ворид гардид. Баъди 10 рӯзи шикаст додани ӯ дар мавзеи Чақир оғил Дунг бо лашкараш ба Қошғар баргашт.

2) Соли 1883 вақти дар мавзеи Кияқбоши қарор гирифтани капитани штаби генералии Русия Д. В. Путята ҳукуматдорони Чин дар Қошғар генерал Ченро ба наздаш фиристоданд, ки муҳтавои вохӯрӣ аз ризояти намояндагони давлати Чин барои аз Сарикӯл гузашта, дар Помир саёҳат намудани Путята иборат буд. Он замон Чин ханӯз барои Помир талоши қатъӣ надошт. Генерал Чен ин супоришро ба Путята расонда, ба Қошғар баргашт.

3. Соли 1889 баъди ҳучуми навбатӣ ва бедодгариҳои афғонҳо дар Шуғнону Рӯшон як қисми аҳоли барои раҳӣ ёфтани ва ба қаламрави Русия ворид гардидан ба Яшилкӯл ва Сарикӯл гурехтанд. Ҳукумати Чин аз думболагирӣ ва дар ин мавзӯ қарор гирифтани афғонҳо ҳаросида, бо сардории Чен-Ҷарин ба Помир дастаи ҳарбӣ фиристод. Ӯ бо зарби яроқ шуғнониёнро гурезаро маҷбур кард, ки баргарданд. Аз ин амали хеш онҳо ба афғонҳо хабар доданд. Дар натиҷа афғонҳо аз пеши роҳи ин гурезаҳои азми баргаштан намуда баромада, ҳамаро аз дами тег гузаронданд. Ҳамин тариқ афсарони Чин аввалин маротиба то мавзеи Яшилкӯли Помир рафта, баргаштанд.

4. Соли 1891 ҳукумати Русия аз кӯшишӣ чиддан Помиро забт кардани Чин хавф бурда, барои санҷиши бевоситаи ин эҳтимолият, чи тавре ишора рафт, ба Помир дастаи ҳарбии М. Е. Ионовро фиристод. Барои гуфтушунид бо ин полковники рус ҳукумати Чин ба Яшилкӯл ҳамон Чен-Ҷаринро сафарбар намуд, ки он бо талаби қатъии Ионов бе муқобилият ба Қошғар баргашт.

Дар ин чо мавриди қайд аст, ки дар мачмӯъ фаъолияти сарҳадмуайянкунии Ионов солҳои 1891-1892 дар Помир бисёр ҷузъиёти талаби ҳудудии Чинро ботил намуд. Далелҳои пешниҳоднамудаи намояндагони ҳарбию дипломатии рус Б. Л. Громбчевский, М. Е. Ионов, поручик Бржезитский ва дигарон дар Помирро, ба ҳамаи кӯшиши Янг-хазбэнд нигоҳ накарда, англисҳо рад карда натавонистанд⁷⁴.

Мушоҳидаҳо нишон медоданд, ки Чин барои ҳуқуқи худро дар Аличури Помир ҳифз кардан, афтидани ҳокимияти Яъқуббек ва соли 1879 аз нав ба итлоати худ даровардани Қошғарро ба асос мегирифт. Вале далели боэтимодде пешниҳод карда наметавонист. Нуқтаҳои бо ном посбонии сарҳадие, ки дар аввал дар баъзе ҷойҳо гузошта буданд, баъди чанде бардошта шуданд. Гарчанде дар харитаҳои ҷуғрофии Чин онҳо нишон дода шуда бошанд ҳам, дар ибтидои солҳои 90-ум дар ягон мавзеи Помир чунин нуқтаю иншоотҳои ҳарбии Чин ба назар намерасид.

5. Зимистони соли 1891 хони Канҷут Сафдар Алӣ аз англисҳо шикаст хӯрда, бо як қисми кӯшуни худ ба Сарикӯл гурехта, сипас дар Тошкӯрғон иқомат ихтиёр намуд. Аз ин оғаҳ шуда, ҳукумати Чин Чен-Чаргини дар боло ишора-ёфтаре бо дастаи сарбозон ба Тошкӯрғон фиристод. Ӯ Сафдар Алиро асир гирифта, ба дастаи ҳукумати Қошғар супурд. Бо қубҳи он, ки гӯё Сафдар Алӣ ба муқобили англисҳо дуруст ҷангида натавонист, ӯро ба Урумчӣ бардарға карданд. Сипас Чен-Чарин бо қисме аз отряди худ ба Яшилкӯл рафта, зимистонро дар мавзеи Соматош гузаронд, қисми дигари отряди ӯ дар болооби Оқсу дар мавзеи Оқтош истехком сохта зимистон дар он чо монд, қисмати сеюми отряд бошад зимистон дар Тошкӯрғону Сарикӯл ҷой гирифт. Худи Чен-Чарин бо чанде аз сарбозон дар

---

⁷⁴ Ниг: Постников А. В. Схватка на «Крыше мира». – С.278-350.

Рангкӯл айлоқҷойро маскани зимистонгузаронӣ қарор дод.

Баҳори соли 1892 дар мавзеи Яшилкӯл афғонҳо пайдо шуда, чинихоро аз он ҷо берун намуданд. Бинои истехкомашонро вайрон карда ва худ дар Соматош қарор гирифта, аз он ҷо ба Оксу ва Мурғоб дидбонҳо фиристоданд.

Тобистони ҳамон сол овозаи ворид шудани дастаи ҳарбии русҳо ба Помирро шунида, сарбозони Чин ихтиёран Рангкӯл ва Оқтошро тарк намуданд⁷⁵.

Маълум аст, ки Помири Шарқӣ аз соли 1832 то ба Руссия ҳамроҳ кардани хонигарии Қўқанд, гарчи рамзӣ бошад ҳам, дар тобеияти он шинохта мешуд. Бо ташкил ёбии давлати Яъқуббек қисмати Сарикӯл ба итоати ӯ гузашт. Баъди шикасти Яъқуббек ва барқарор гардидани ҳокимияти Чин дар Қошғар ин қисмати Помирро, ки гӯё ҷузъи ҳудудии давлати Яъқуббек ҳисоб меёфт, Чин қаламрави худ эълон кард. Вале «тобеият»-и он ба Чин фақат дар он амал зоҳир мегашт ки дар Сарикӯл ё Яшилкӯл баъзе мавридҳо чанд сарҳадбони Чин мисли сайёҳон пайдо шудаву ба зудӣ ба Қошғар бармегаштанд.

Солҳои 70-80-ум бо фаъол гардидани талоши Англияю Руссия барои тасарруфи Помир, Чин низ манфиати худро дар минтақа ҷуста, онро ҳифз карданӣ буд. Дар ин амал Чинро Англия, ки ба сарҳади шимолии ҳудудии мустамликавии он – Ҳиндустон наздик шудани Руссия хавф мебард, дастгирӣ мекард. Англия кӯшиш ба харҷ меод, ки Помир ба тобеияти Чину Афғонистон гузашта, бо ин қитъаи байни сарҳадӣ (буферӣ) ташкил намуда, ба раванди сарҳадмуайянкунии Руссия дар Помир монеа эҷод намояд.

Бояд қайд кард, ки Чин дар гуфтушунҳои бо мутасаддиёни дипломативу ҳарбии Руссия, протоколи 22 майи

---

⁷⁵ Маълумоти расмӣ аз китоби Постников А. В. «Схватка на «Крыше мира». –С. 350-352 оварда шудааст.

соли 1884 дар шаҳри Марғелони Нав аз тарафи намояндагони ҳар ду давлат ба имзо расидаро пеш меовард. Дар воқеъ, комиссари сарҳадии Руссия Мединский, ки харитаи сарҳадро тартиб дода, дар он аз рӯи омӯзиши ҷойгиршавии ҷуғрофӣ мавзеи соҳили Қаракӯлро ворид намуда буд, сабаби муқобилияти намояндаи Чин гардид.

Ба таҳлили ҷузъиёти он банд нашуда, аз худи протокол ёдовар мешавем. Он дар ҳолате баста шуд, ки Ҳанӯз омӯзиши пурраи масъала анҷом наёфта буд. Аз тарафи дигар, соли 1883 ҳучуми афғонхоро аз Бадахшон ба Шугнону Рӯшон истифода бурдани Чин, чун василаи амали забткорӣ дар минтақа, оцилан ҳалли ин масъаларо пеш овард. Вале сабаби асосиро дар Ҳанӯз пурра сарфаҳм нарафтани доираҳои дипломативу ҳарбии Руссия ба мавқеи стратегии то андозае ҳалқунандаи Помир бояд ҷуст. Аз ин ҷост, ки дар протоколи дар Марғелони Нав ба тавсиб расида, далелҳои баҳсангез хеле зиёд буданд, ки Чин ба онҳо така карда, масъаларо ба манфиати худ ҳал карданӣ буд.

Талоши Чин барои ба даст даровардани «хуқуқ»-и ҳудудии худ дар Помир баъди расман ҳал шудани масъалаи сарҳадмуайянкунии байни Англияю Руссия дар Помир идома ёфт.

Моҳи март соли 1895 Англияю Руссия қарордод доир ба анҷом ёфтани фаъолияти Комиссияи сарҳадмуайянкунӣ дар Помирро қабул намуданд. Англия мавқеи Руссияро доир ба ин масъала дастгирӣ кард. Аз ҷумла тибқи ин ризоияти тарафайн Афғонистон ба ивази мавзёҳои соҳили чапи дарёи Панҷи бекигарии Дарвоз аз ҳудуди ишғолкараи соҳилҳои рости ин дарё дар Помири Ғарбӣ берун карда шуд. Сарҳади муайяншудаи байни Руссияю Афғонистонро баҳори соли 1896 ҳукуматҳои Англия ва Руссия расман тасдиқ намуданд⁷⁶.

---

⁷⁶Ҳамон асар. – С. 416.

Вале Чин натиҷаи сарҳадмуайянкунии Руссия-Англия-Афғонистонро, ки борҳо доир ба ин масъала гуфтушунид гузаронда шуда буд, рад кард ва то имрӯз барои ҳалли расмии он бо Руссия шартнома ба имзо нарасидааст. Бояд кайд кард, ки аз рӯи маслиҳати тарафайн, гарчанде ҳучҷати расмӣ қабул нашуда бошад ҳам, хати сарҳадии Руссияю Чин қуллаи Сарикӯл муайян гардидааст⁷⁷.

Ҳукумати Руссия ба муқобилияти Чин нигоҳ накарда, соли 1898 дар Тошқӯрғони Сарикӯл дидбонгоҳи муваққатӣ барқарор намуд, Баъди чанде Чин ба амали ин дидбонгоҳ розигӣ дод⁷⁸.

Баъди ба имзо расидани шартномаи сарҳадмуайянкунӣ байни Руссияю Англия соли 1895 ва пурра муайян намудани тақсимбандии сарҳадӣ ба ҳамаи беадолатии дар ин амал нисбат ба тақдири халқи тоҷик зоҳиршуда, дар худуди ба тобеияти Руссия гузашта фазои осоиштагӣ барқарор гардид. Ин барои то дараҷае ба роҳ мондани муносибатҳои нави истехсолӣ ва гузаштан ба сохтори маъмурии барои манфиати аҳолии Помир созгор, имконият дод.

Минтақа аз ҷиҳати маъмуриӣ ба ду қисм ҷудо карда шуд: 1) Помири Ғарбӣ, ки аз ҷиҳати ҳуқуқӣ чун қаламрави аморати Бухоро эълон шуда бошад ҳам, амалан дар тобеияти Руссия буда, тавассути Отряди ҳарбӣ- сарҳадии Помир идора мешуд; 2) Помири Шарқӣ, ки ба ду волост ҷудо карда шуда (Помири қабоили қирғиз суқунат дошта ва Оршори тоҷикнишин), пурра ба доираи ҳуқуқии (юрисдикция) Русия гузашт. Ҳамин тариқ, таъминоти беҳатарии пурра ва қатъии хати сарҳадии Помир дар дасти Руссияю подшоҳӣ, баъдан Иттиҳоди Шӯравӣ қарор дошт. Дар замони истиқлолияти комил зарурати чун гавҳараки чаҳм ҳифз намудани тамоми марзу буми хоки муқаддаси Ватан ба маротиб афзудааст.

---

⁷⁷ Постников А. В. Схватка на «Крыше мира». –С. 419.

⁷⁸ Дар ҳамон ҷо.

Аз маълумотҳои сарчашмаҳои асрҳои миёнагӣ, ки дар боло ишора рафт, хулосае бармеояд, ки ба тохту този батакрори қабоиلى бегонатабор дар замонҳои қадим ва давраи асримиёнагӣ нигоҳ накарда, мулкҳои Помиру Бадахшон истиқлолияти худро нигоҳ медоштанд. Омили ниғахдошти мустақилиятиро аввалан дар ғурури озодипарастии сокинон ва сониян дар воқеияти табию чуғрофӣ, ки барои сафарбарии қувваҳои нисбатан бузурги ҳарбӣ имкон намедод, бояд дид. Дар ин раванд фаъолияти сиёсӣ ва ҳарбии Чин истисно буда наметавонист.

Кӯшиши таъсиргузорию нуфузи сиёсӣ дар ҳолати мувофиқ ба доираи ҳудудии худ кашидани Помир дар сиёсати империяи Чин, бахусус дар давраи охири асримиёнагӣ ва замони нав (асрҳои XVIII-XIX) чи тавре дар боло ишора рафт, бараъло мушохида мешуд. Вале бо сабабҳои муайян (ханӯз имконияти ба давлатҳои абаркудрати замони Англия ва Руссия муқобилият намудан) бевосита онро аз забткории рӯирут дар минтақа нигоҳ медошт. Аз ин рӯ, воридшавии Чин ба Помиру Бадахшон дар асрҳои XVIII-XIX ҳамеша туфайливу муваққатӣ сурут гирифтааст. Ҳангоми таъқибу думболагирии қувваҳои ҳарбии муҳолифони сиёсии худ, Чин ба баъзе аз мавзёҳои Помири Шарқӣ ворид гардида, муддати тӯлонӣ дар ин диёр қарор надоштааст. Аз ин рӯ, даъвои ҳудудии Чин дар Помир қомилан беасос буда, фақат метавонад алоқаи ҳамсоғӣ ва дӯстии моро ҳалалдор намояд.

Сиёсати неқбинионаи Ҳукумати Тоҷикистон, ҳосатан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президентии Чумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба ин кишвари бузурги ҳамҷавор, ки воқеан шарикии бозьтимоди стратегии мо ҳисоб меёбад, ҳамеша

дар пояи бозътимоди самимияти бародарона қарор дорад. Бо эътиқоди комил ба сиёсати хирадмандонаи роҳбарияти Ҷумҳурии Мардумии Чин метавон иброз дошт, ки он чи аз мантиқи навиштаҳои рӯзноманигорон ва муаррихони таърихбеҳабар бармеояд, ба сиёсати расмии давлатӣ иртиботе дошта наметавонад.

МУНДАРИҶА

1.Дебоча.....	3
2.Нигоҳе ба ҷуғрофиёи таърихии Помиру Бадахшон.....	8
3.Помир маскангоҳи қадимаи қавмҳои ориёитабор.....	22
4.Равобити мулкҳои Помир бо Чин.....	31

ҲАЙДАРШО ПИРУМШО

**ПОМИРУ БАДАХШОН:
НАЗАРЕ БА ҶУҒРОФИЁ ВА
ТАЪРИХИ СИЁСӢ**

(аҳди қадим, асрҳои миёна ва давраи нав)

Мухаррири техникӣ:
Тӯрахӯҷаи Тоҳирзода

Ба чоп супорида шуд 25. 03. 2021. Барои чоп имзо шуд 08.04. 2021
Андозаи 60x84. Ҷузъи чопии шартӣ 4,0.
Теъдоди нашр 150 нусха. Нархаш шартномавӣ

Дар нашриёти ҶДММ «Ганчи хирад» ба таъб расидааст.
734025, Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 21 (тел: 227-71-01)